

НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ЕКОНОМСКИ ИСТРАЖУВАЊА

IV/2002

НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

"Економски истражувања", Број 5; IV/2002

Публикацијата презентира економски истражувања на различни теми од областа на економијата.

Погледите изнесени во овие истражувања се на авторите на текстовите и не секогаш ги искажуваат погледите и ставовите на Народна банка на Република Македонија.

Уредувачки одбор:

м-р Анета Наумовска, одговорен уредник
Јанче Лековски
Емилија Нацевска
Весна Кондратенко
м-р Симиша Велковски

Оваа публикација се објавува квартално.

Коментарите и сугестиите можат да се испратат на следната адреса:

Уредувачки одбор
Народна банка на Република Македонија
Комплекс банки б.б.
1000 Скопје
Република Македонија
Тел. (02) 108 108
Телфакс (02) 108 342; Телекс 51415 Narbam MB

Електронската верзија на "Економски истражувања" е достапна на следнава интернет адреса: www.nbrm.gov.mk

Копирање и умножување на овој материјал не е дозволено.

За користење на податоците од оваа публикација е потребно да се цитира изворот.

Во овој број:

1. Компаративна анализа на нивото на успешност на реформите на банкарските системи на земјите во транзиција - Милица Арнаудова (стр. 3)

Оваа компаративна анализа се однесува на успешноста на реформите спроведени во текот на последните десетина години во банкарските системи на транзиционите економии, меѓу кои и Република Македонија. Целта на оваа комплексна студија е да даде генерален и компаративен осврт на состојбите во банкарските системи на овие земји. Во првиот дел од трудот се презентирани методите и трошоците на рехабилитација на банкарските системи, како и оценка на прогресот во реформите, додека вториот дел претставува анализа на структурата и перформансите на банкарските системи во анализираните земји во транзиција.

2. Девизните резерви и денарот - симболи на јакнењето на македонската самостојност - Емилија Нацевска (стр. 39)

Во овој труд е даден осврт на движењата и состојбите во девизната сфера, во периодот од монетарното осамостојување на Република Македонија наваму. Притоа, посебно е нагласен трендот на пораст на девизните резерви и постепеното јакнење на стабилноста на националната валута - денарот, како статусни симболи на Република Македонија.

Милица Арнаудова
Дирекција за супервизија

Компаративна анализа на нивото на успешност на реформите на банкарските системи на земјите во транзиција

1. Вовед

Оваа студија дава краток приказ на спроведените реформи на банкарските системи на земјите од централна и југоисточна Европа во периодот на последните десеттина години, по распаѓањето на социјализмот. За таа цел, овој труд е структуриран во два дела: осврт кон методите и трошоците на рехабилитација на банкарските системи на земјите од транзиција и оценка на прогресот во реформите, како и анализа на структурата и перформансите на банкарските системи.

Во оваа анализа се вклучени земји од централна и источна Европа, како и земји кои настанаа по распаѓањето на поранешна Југославија. Интенцијата на оваа студија е да даде генерален и компаративен осврт на состојбите на банкарските системи на овие земји, со истакнување на одредени специфики на поодделните земји, кои беа предмет на анализа. Секако, дека при тоа, посебен акцент се става на анализа на состојбите во банкарскиот систем на Република Македонија, преку идентификување на компаративните предности и недостатоци во однос на останатите земји, опфатени со оваа анализа.

На крајот на воведниот дел, потребно е да се споменат и одредени потешкотии при спроведувањето на компаративната анализа, кои произлегоа од методолошките разлики при пресметката на поодделните показатели, како и од евентуалните разлики во временските периоди, кои се опфатени со анализата по одделни земји.

2. Основни карактеристики на банкарските системи на поранешните социјалистички земји од централна и југоисточна Европа

Колапсот на социјалистичкиот поредок во земјите од централна и источна Европа значеше истовремено и колапс на нивните економии, вклучително и на нивните банкарски системи. Како рефлексција на претходниот поредок, кој се базираше на постоење на централно планска економија, земјите од централна и источна Европа имаа монобанкарски системи. Овие системи се базираа на постоењето на единствени банки, кои истовремено ги извршуваа функциите на централна банка и деловно банкарство. Меѓутоа, функциите на деловно банкарство, пред се функцијата на ефикасна финансиска интермедијација во целост беше потисната како последица на несоодветната алокација на средствата, која се извршуваше согласно централно плански поставените цели и задачи, не почитувајќи ги, при тоа, основните принципи на банкарско работење - ликвидност, рентабилност, ефикасност и сигурност во вложувањето. Банките беа во државна сопственост, додека државата претставуваше еден вид на големо осигурително друштво кое го гарантираше исполнувањето на планираните цели и задачи.

За разлика од земјите од Централна и Источна Европа, банкарскиот систем на поранешна Југославија имаше поинакви карактеристики, кои беа поблиску до банкарските системи на западните земји, но сепак со низа разлики во однос на стандардите на пазарно ориентирано банкарство. Самоуправниот социјалистички систем, децентрализмот и општествената сопственост, како доминантен облик на сопственост во Југославија, имаа директен одраз врз поставеноста на банкарскиот систем. Имено, уште во текот на педесеттите години на XX век, поранешна Југославија воспостави двостепен банкарски систем, кој се базираше на постоењето на централна банка (на ниво на Југославија и одделните републики), како и поодделни деловни банки. За разлика од банките од централна и источна Европа кои беа во државна сопственост, банките во поранешна Југославија беа во сопственост и управувани од страна на нефинансиските правни лица кои истовремено беа и најголеми должници на банката. За потребите на своите сопственици банките обезбедуваа ефтини кредити, без да ги применуваат основните економски критериуми при кредитното одлучување.

Така, на крајот на 80-тите и почетокот на 90-тите години на XX век, веќе стана сосема јасно дека, како државната сопственост и државниот социјализам, така и општествената сопственост, односно самоуправниот социјализам станаа крајно неефикасни за функционирањето на финансискиот сектор и вкупниот економски систем и истовремено претставуваа пречка за натамошниот развој на националните економии на овие земји. Без оглед на разликите во поставеноста на банкарските системи на земјите од централна и источна Европа од една страна, и поранешна Југославија од друга страна, сепак, акумулираните проблеми во банкарскиот систем беа речиси од ист карактер:

- постоечките банки беа длабоко несолвентни и неликвидни, оптоварени со проблемот на високиот износ на ненаплативи пласмани, што пак беше последица на неефикасната алокација на расположивите ресурси. Исто така, тоа беше период кога во голема мера беше ограничена способноста на должниците за враќање на обврските спрема банките, што беше последица на целокупната макроекономска и политичка состојба во овие земји. Кон ова треба да се додаде и проблемот на високите каматни стапки, што беше во релација со постоењето и генерирањето на високо ризични пласмани;
- банките имаа неефикасен и недоволно стручен менаџмент, што меѓу другото се рефлектираше и во постоењето на слаби интерни системи за управување со ризиците;
- банкарскиот кадар беше несоодветно обучен за работа при ново настанатите пазарни услови;
- во овие земји не постоеше адекватна регулативна и институционална рамка, неопходна за делување на банките во новонастанатите услови. Овде пред се, треба да се спомене непостоењето на супервизорски органи, кои во рамките на целокупната институционална рамка требаше да делуваат во насока на изградба на сигурен и стабилен банкарски систем.
- кон горенаведеното, секако дека треба да се спомене и макроекономската нестабилност карактеристична за овие земји во овој период; проблемот на хиперинфлација; губењето на традиционалните пазари за извоз на домашните производи; висока неликвидност на националните економии;

неможност за сервисирање на внатрешниот и надворешниот долг. Во однос на неможноста за сервисирање на внатрешниот долг, посебно треба да се спомене проблемот на сервисирање на девизното штедење на населението во државите настанати по распаѓањето на поранешна Југославија.

За разлика од поранешна Југославија, каде што не се доведуваше во прашање постоењето и структурата на банкарскиот систем, во земјите од централна и источна Европа се наметна потребата од изградба на сосема нов банкарски систем. Со други зборови, транзиционите процеси во овие земји започнаа со изградба и воспоставување на нови банкарски системи, а не со реформа на постоечките. Само за илустрација, воспоставувањето на двостепениот банкарски систем во Полска во 1989 година се базираше на трансформација на околу 400 филијали на Народната банка на Полска во 9 регионални комерцијални банки. Овие банки, всушност го претставуваа темелот на комерцијалното банкарство во Полска. Во Чехословачка, на пример, првите комерцијални банки настанаа со издвојување од постоечката Државна банка на Чехословачка. Од друга страна пак, за споредба, во 1990 година во поранешна Југославија функционираа 169 банки (Ivan Ribnikar и Petar Zajc).

Во секој случај, без оглед на поставеноста на банкарските системи, транзиционите процеси во овие земји, по правило започнуваат со изградба и реструктуирање на банкарските системи, кои претставуваат основен стожер на реструктуирањето и транзицијата на целокупната национална економија. Имено, во услови на целосна неразвиеност на останатите сегменти на финансиските системи, банките кои постоеја во овие национални економии требаше да ја остваруваат основната функција на финансиска интермедијација. Меѓутоа, како последица на поставеноста на претходниот економски систем, банките не беа финансиски и оперативно оспособени за ефикасно извршување на оваа функција. Оттука, појдовните транзиционите процеси опфаќаа рехабилитација и изградба на нови ефикасни, пазарно ориентирани банкарски и финансиски системи.

3. Методи и трошоци на рехабилитација на банкарските системи на земјите во транзиција

Како што беше споменато претходно, во почетокот на 90-тите години, речиси сите земји од централна и југоисточна Европа се соочија со банкарски кризи, кои беа рефлексивна на распаѓањето на целокупниот социјалистички систем. Затоа во текот на последната декада од минатиот век, во овие земји беа донесени и имплементирани низа мерки за консолидација на нивните банкарски системи. Анализата на содржината на пакетот на овие мерки, покажува дека воглавно беа преземени следните мерки:

- решавање на проблемот со високото учество на акумулирани лоши пласмани на банки, кои датираа од пред 1990 година. Ова се постигна преку чистење на билансите на банките од високо ризичните пласмани со интервенција на државата, преку издавање на државни обврзници, откуп на овие пласмани со дисконт од страна на државата, организирање на пазар за продажба на овие побарувања и сл.;

- решавање на проблемот на т.н. старо девизно штедење, карактеристичен за земјите кои настанаа по распаѓањето на поранешна Југославија¹, преку преземањето на обврските на банките од страна на државата со издавање на државни обврзници,
- приватизација на постоечките државни банки и отворање можност за основање на нови приватни банки;
- можност за влез на странски капитал во банкарските системи на овие земји;
- донесување на нова регулативна и институционална рамка, која опфаќа донесување на системски закони со кои се регулира банкарскиот сектор, вклучително и донесување на прудентна регулатива. Од друга страна, беа воспоставени и основните институционални форми, како предуслов за изградба на стабилен и сигурен банкарски систем, како што се: воспоставување на ефикасна банкарска супервизија, шема за осигурување на депозити, основање на посебни специјализирани агенции за наплата на ризични побарувања и сл.

Со други зборови, консолидацијата на банкарските системи на земјите во транзиција претставува комплексен процес кој бара координирана акција во повеќе сегменти и од страна на повеќе институции (влада, централна банка и сл.), со искажување на целосна политичка спремност за соочување и надминување на низата предизвици. Во основа, рехабилитацијата на банкарските системи опфаќа три основни компоненти:

- **Институционално реструктурирање**, кое подразбира поставување на регулативната рамка (основните системски закони, прудентна регулатива, вклучително и донесување на соодветни сметководствени стандарди) и воспоставување на регулативни органи. Од анализата на поодделните земји, може да се констатира дека во самиот зачеток на транзиционите процеси, речиси сите земји ја воспоставија оваа рамка. Кај некои земји (Естонија, Хрватска, Македонија, Бугарија и сл) во текот на наредните години беше извршено значително зајакнување на прудентните стандарди, особено политиката за лиценцирање на нови банки. Ова беше резултат на низа проблеми со кои се соочија овие земји - Естонија, Бугарија и Хрватска се соочија со нови системски кризи, додека Македонија се соочи со проблемот на пропаѓање на неколку штедилници, кои сепак не предизвикаа поголеми системски пореметувања.
- **Оперативно реструктурирање**, кое подразбира унапредување на интерните системи на банката, пред се, системот на корпоративно управување. Оваа метода вклучува две алтернативи: а) ликвидација на несолвентните банки; б) реструктурирање на банките, со приватизација и промена на менаџментот. Искуството на земјите во транзиција кои беа опфатени во оваа анализа покажува дека, воглавно се практикувала втората алтернатива, која најчесто се спроведуваше во две фази: финансиско реструктурирање на банката со интервенција на државата и подоцна нејзина приватизација, најчесто преку влез на странски стратешки инвеститори. Оваа алтернатива се прифаќаше најчесто од причина што стануваше збор за поголеми државни банки, за кои важеше

¹ Исклучок претставува Словенија која не се соочи со овој проблем.

принципот “too big to fail”. Наспроти ова, кај некои земји (пред се балтичките земји), се применуваше и првата алтернатива, и тоа пред се за помали проблематични банки.

- **Финансиско реструктуирање**, кое подразбира финансиска интервенција во насока на подобрување на нето вредноста на банката. Кај земјите во транзиција најчесто стануваше збор за негативна нето вредност на државните банки, т.е. нивна длабока несолвентност. Нивното финансиско реструктуирање се изврши со преземање низа мерки, како што се: уплата на нов капитал, преземање на високо ризични пласмани од страна на државата преку издавање на државни обврзници и нивниот трансфер во посебни агенции, преземање на одредени обврски на банките од страна на државата и сл.

Сепак, анализата на одделните земји, покажа низа специфики во врска со спроведените методи за рехабилитација и консолидација, како во однос на временскиот период на отпочнување на овие процеси, комплементарноста на мерките, политичката констелација, наследените проблеми и сл. Овие моменти имаат значително влијание врз успешноста на спроведените транзициони процеси и идната физиономија и нивото на развиеност на банкарските системи на овие земји.

Во продолжение следи краток приказ на спроведените рехабилитациони програми кај одделни земји:

Рехабилитацијата на банкарскиот систем во **Чешка** започна на почетокот на 1990 година преку чистење на билансите на неколку големи државни банки од ризичните пласмани кои потекнуваа од пред 1990 година. Ова претставуваше само делумна рехабилитација на банкарскиот систем, бидејќи веќе во средината на 90-тите години, беше донесена нова програма за консолидација, која опфати и неколку помали банки. Кај нив беше преземена мерка на чистење на нивните биланси преку продажба на проблематичните пласмани на централната банка. Друг фактор кој придонесе кон бавно консолидирање на банкарскиот систем на Чешка е и задоцнетата приватизација на државните банки која беше реализирана при крајот на 90-тите години.

За разлика од Чешка, рехабилитацијата на банкарскиот систем на **Словачка** започна во 1999 година со усвојување на посебна програма за рехабилитација. Како и кај другите земји, така и во Словачка, една од најбитните мерки беше реконструкцијата и приватизацијата на трите најголеми државни банки. Оваа мерка се состоеше во докапитализација на банките од страна на државата и чистење на кредитното портфолио од лошите пласмани. Потоа следеше нивна приватизација преку влез на стратешки странски инвеститори.

Програмата за рехабилитација на **Унгарија** се состоеше од низа конкретни и координирани чекори, и тоа:

- во периодот 1992-1993 година се спроведе чистење на билансите на неколку проблематични банки од ненаплативите побарувања преку нивно преземање од страна на државата со издавање на државни обврзници со рок на достасување од 20 години. Оваа мерка имаше само делумен

позитивен ефект врз финансиската состојба на банките и со неа не се спроведе организационо и оперативно реструктурирање на банките;

- во втората половина на 1993 година, беше преземена мерка за реструктурирање на реалниот сектор. Интервенцијата на државата беше извршена кај неколку државни претпријатија кои беа од посебен државен интерес, преку преземање на нивните обврски и издавањето на државни обврзници. На овој начин се спречи ликвидацијата и банкротството на овие претпријатија, а истовремено се делуваше врз натамошното намалување на ризичните пласмани во кредитните портфолија на банките.
- И покрај тоа што овие две мерки имаа позитивен ефект врз реструктурирањето на банките, сепак тоа не беше доволно за исполнување на новите прудентни стандарди, пред се коефициентот за адекватност на капиталот од 8%. Заради тоа, државата презеде уште една мерка на докапитализација на банките. Имено, банките распишаа нови емисии на акции кои беа откупени од страна на државата, со што државниот капитал во банкарскиот систем се зголеми од 40% во 1992 година на 66% во 1994 година.
- Вака докапитализирани банките со исчистени биланси беа подготвени за приватизација, при што акцентот беше ставен на влез на странски стратешки инвеститори. Така, во средината на 90-тите години, акционерската структура на банките беше речиси во целост променета. Во 1997 година учеството на државниот капитал во банкарскиот систем беше сведен на ниво од 20%. Приватизацијата на банките беше проследена и со соодветно оперативно реструктурирање, што пак имаше позитивни ефекти врз перформансите на поодделните банки и банкарскиот систем во целина.

Полска е пример на земја со успешно спроведена рехабилитацијата на банкарскиот систем. За рехабилитацијата на банкарскиот систем на оваа земја се карактеристични два моменти:

- воспоставување на полиберален пристап при лиценцирање на нови приватни банки. На овој начин се настојуваше да се демонополизира банкарскиот систем, пред да се пристапи кон приватизација на големите стратешки државни банки. За илустрација во периодот 1990-1992 година беа основани преку 80 банки во Полска;
- решавање на проблемот на ненаплативите побарувања, кој во почетокот на 90-тите години претставуваше еден од најголемите проблеми во банкарскиот систем. За таа цел во 1993 година беше донесен посебен закон за финансиско реструктурирање на банките и претпријатијата, со што преку координирана акција, овој проблем требаше да се решава истовремено кај должниците и доверителите, односно банките. Банките кои што беа опфатени со овој закон требаше да исполнат неколку услови, како што се: државата да поседува најмалку 50% од акциите на банката; да постои ревизорски извештај за банката; да се идентификува портфолиото на проблематични кредити; да се формира посебен организационен дел во банката одговорен за наплата на проблематичните кредити. Овие услови беа исполнети од страна на неколку банки, чии портфолија беа исчистени преку нивно преземање од страна на државата

и издавање на обврзници. Наспроти ова, законот предвидуваше дополнителни три механизми за решавање на проблемот со ненаплативите побарувања: реструктурирање на должниците од страна на банката во индивидуален аранжман; јавна продажба на побарувањата, вклучително и на банкарските кредити и т.н. debt-equity swap. При одлучувањето за прифаќањето на првиот механизам, банката ги оценуваше ефектите од евентуална продажба на своето побарување, најчесто со висок дисконт, наспроти склучувањето на аранжман, во кој банката се јавува како санатор на состојбите во претпријатието - должник на банката. Со последните два механизми беа создадени предуслови за побрза приватизација на државните претпријатија. Истовремено, можноста за јавна продажба на долговите создаде предуслови за развивање на пазар за откуп на долгови, кој е достапен за сите претпријатија, банки и странски инвеститори. Овие мерки дадоа позитивни ефекти. проблемот со високото учество на ненаплативи побарувања беше решено и во наредниот период не се повтори.

Во текот на последните 12 години **Естонија** се соочи со 2 системски кризи. Првата криза (1992-1994) беше одраз на распаѓањето на претходниот економски поредок. Државата донесе посебна стабилизациона програма со која се предвиде мораториум во основање на нови банки, а за постоечките банки се пропиша нов повисок капитален цензус кој требаше да се исполни во соодветна временска динамика. На овој начин се оствари финансиско реструктурирање на неколку банки, но не и нивно оперативно реструктурирање, при што и понатаму останаа проблемите на: висока изложеност на курсен и други видови на пазарни ризици, која во најголема мера произлегуваше од значителните активности на банките во доменот на тргување со хартии од вредност, вклучително и странски хартии од вредност; висока изложеност кон каматен ризик; политичко влијание во работењето на неколку банки и сл. Овие фактори, вклучително и екстерните фактори, предизвикани со Руската криза, во периодот 1998-1999 година генерираа нова системска криза во Естонија. Оваа криза беше надмината со екстерна помош, преку влез на странски капитал во банкарскиот систем од страна на скандинавските земји.

Основните проблеми со кои се соочи банкарскиот систем на **Словенија** во почетокот на 90-тите години, беа многу слични на оние со кои се соочија земјите од централна и источна Европа. Пред се, тоа беше проблемот на високото учество на нефункционални побарувања, високите каматни стапки, проблемот на неадекватен банкарски менаџмент, а сето ова резултираше со крајно неефикасен и нестабилен банкарски систем.

Методите за рехабилитација на банкарскиот систем беа многу слични на оние на останатите земји од централна и источна Европа. проблемот на високиот износ на акумулирани нефункционални пласмани се решаваше со интервенција на државата, односно чистење на билансите на најголемите три банки од лошите пласмани и нивна замена со државни обврзници. За разлика од другите земји, во Словенија беше извршено само делумно преземање на овие пласмани, при што во билансите на банките останаа нефункционални побарувања, кои претставуваа околу 15% од нивната актива. Останатите нефункционални побарувања беа пренесени во Агенција за рехабилитација на банки. Истовремено беа преземени и следните чекори: тековните загуби на банките беа покриени на товар на капиталот; вредноста

на активата на банките се зголеми со извршената замена на нефункционалните побарувања со државни обврзници; банките беа докапитализирани до потребното ниво (заради остварување на адекватност на капитал од минимум 8%) од страна на Агенцијата за рехабилитација на банки, со што се зголеми учеството на државниот капитал на банките. Невообичаена мерка која беше преземена од страна на Словенија беше прекинувањето на било какви врски, пред се во доменот на обврските кои потекнуваа од периодот пред распаѓањето на Југославија. За таа цел, двете најголеми банки (Љубљанска банка д.д. и Кредитна банка д.д.) кои постоеа и во поранешна Југославија, беа ликвидирани, при што сите обврски и побарувања, поврзани со поранешна Југославија останаа во билансите на банките во ликвидација, додека наместо нив, беа основани нови банки (Нова Љубљанска банка д.д. и Нова Кредитна банка д.д.), со сосема чисти биланси.

За разлика од Словенија останатите земји кои настанаа по распаѓањето на Југославија се соочија и со проблемот на старо девизно штедење, кое, не можеше да биде исплатено на населението и остана замрзнато во Народната банка на Југославија. По својата содржина, овие земји преземаа или се во фаза на преземање на многу слични мерки за рехабилитација, а кои во продолжение ќе бидат накратко презентирани.

Во текот на изминатата декада, **Хрватска** се соочи со две банкарски кризи, а во текот на 2002 година постоеше опасност од трета криза, предизвикана со проблемите на Ријечка банка. Со синхронизирана активност на централната банка и останатите комерцијални банки, оваа криза беше избегната.

Сепак, на почетокот на декадата, како и останатите земји во транзиција, така и Хрватска, презеде спектар од мерки, заради санирање на состојбите во банкарскиот систем. Од нив, позначајни беа следните мерки:

- чистење на билансите на банките од обврските по основ на старо девизно штедење преку нивно преземање од страна на државата, со издавање на државни обврзници во износ од 3,2 милијарди САД долари;
- издавање на обврзници од државата во износ од 1 милијарда САД долари кои беа дистрибуирани до најголемите државни претпријатија, заради регулирање на нивните долгови спрема банките.

Меѓутоа, овие мерки не ги дадоа посакуваните резултати. Постоечките државни банки, вклучително и новоосновените приватни банки останаа неефикасни. проблемот со високо учество на високо ризични пласмани не беше надминат. Оттука, во текот на 1996 година, државата спроведе мерка на чистење на билансите на неколку банки од високо ризичните пласмани, со спроведување на следните поодделни чекори: отпис на ненаплативите побарувања на товар на сопствените средства на банките до минималното ниво на потребна адекватност на капитал од 8%; докапитализација на банките од страна на државата; промена на менаџментот на овие банки. Дополнителен трошок на државата беше и преземањето на обврските на банките по основ на Парискиот и Лондонскиот клуб. Вкупниот трошок на санација на банкарскиот систем по првата банкарска криза изнесуваше околу 4,7 милијарди САД долари, што претставуваше 22,5% од БДП².

² Извор: Презентација “Банкарскиот систем на Хрватска“ на вице гувернерот на Хрватската централна банка, Чедо Малетиќ на Конференцијата за финансискиот сектор на земјите од Југоисточна Европа:

Во периодот 1998-2000 година се случи втората банкарска системска криза во Хрватска. Оваа криза беше последица на неколку моменти: либералниот пристап во лиценцирање на нови банки во почетниот период на транзиција на земјата, неадекватните системи на управување со ризиците и несоодветен систем на корпоративно управување во банките, проблемот со кредитирање на поврзани субјекти, како и воопшто, влошената макроекономска состојба во земјата. Оваа криза резултираше со ликвидација на 12 банки и 9 штедни банки. Трошокот на рехабилитација изнесуваше околу 750 милиони САД долари, што претставуваше 3,75% од БДП.

Својата прва програма за рехабилитација, **Македонија** ја спроведе во текот на 1995 година. Таа опфаќаше две основни компоненти:

- таканаречена линеарна санација на сите банки, која се состоеше од чистење на нивните биланси од: а) обврската по основ на депонирано старо девизно штедење во износ од 1,44 милијарди ДЕМ, која беше преземена од страна на државата и; б) обврските на банките спрема државни странски кредитори (Парискиот клуб) во износ од 262 милиони САД долари и обврски спрема комерцијални странски кредитори (Лондонскиот клуб) во износ од 524 милиони САД долари.

- (селективна) поединечна рехабилитација на најголемата банка која ги опфати следните поодделни компоненти: а) намалување на големината на Стопанска банка а.д. Скопје преку основање на нови пет банки кои прераснаа од поодделните филијали на банката, со цел деконцентрирање на банкарскиот систем и подобрување на конкуренцијата; б) чистење на билансот на банката од високо ризичните пласмани и нивна замена со државни обврзници во износ од 123 милиони САД долари. Трошокот на државата по основ на издадените државни обврзници беше проценета на 2,89% од БДП.

Оваа програма не ги даде посакуваните ефекти. проблемот на високо учество на лоши пласмани, слаби системи на корпоративно управување, високи каматни стапки и воопшто неефикасно банкарство и понатаму постоеја. Причините за ова може да се лоцираат главно во фактот што финансиското реструктурирање на банкарскиот систем, а пред се на најголемата банка, не беше проследено со оперативно реструктурирање. Со првата програма за рехабилитација на македонскиот банкарски систем не беше отстранет проблемот на постоење на морален hazard, предизвикан од големината и улогата на Стопанска банка а.д. Скопје. Затоа, во текот на 2000 година, државата спроведе нова програма за рехабилитација, која беше всушност продолжение на претходната. Имено, пред приватизацијата на Стопанска банка а.д. Скопје преку влез на директен странски стратешки инвеститор, државата повторно интервенираше со чистење на билансот на банката за износот на високо ризичните побарувања од четири претпријатија. Овие кредити беа заменети со државни обврзници во износ од 235 милиони ДЕМ, а истите беа пренесени во Агенцијата за санација на банка. Трошокот врз основа на издадените државни обврзници во втората фаза на рехабилитација на банката се процени на ниво од 3,5% од БДП (2000 година).

“Проширување на финансиската интермедијација и управување со ризикот“ - Загреб, 26.02.-27.02.2002 година.

Во април, 2000 година, државата ја замени својата обврска по основ на старо девизно штедење со издавање на обврзници, со рок на достасување од 10 години. Трошокот на ревалоризација по основ на овие обврзници на годишна основа, е проценет на ниво од 1,3% од БДП, почнувајќи од 2002 година.

За разлика од сите горенаведени земји, рехабилитацијата на банкарските системи на **Србија и Црна Гора** е во самиот зачеток. Имајќи ги предвид политичките, воените и социјалните прилики во овие земји, во втор план беа ставени економските прашања, вклучително и рехабилитацијата на банкарските системи. Иницијалните мерки за рехабилитација на банкарските системи на овие земји беа спроведени во текот на 2000 година.

За таа цел, во Србија при крајот на 2000 година и почетокот на 2001 година, од страна на ревизорските куќи KPMG/Barents и Ernst&Young беше извршен due dilligence на банкарскиот систем на оваа земја. Резултатите покажаа дека од постоечките 83 банки, несолвентност била утврдена кај 23, односно 28 банки.³ Предложениот пакет од мерки за рехабилитација ги содржи следните поважни компоненти:

- воспоставување на нова регулативна рамка, вклучително и донесување на системски закони, како што се: закон за банки, закон за хартии од вредност, закон за девизно работење, закон за превенција од перење пари, закон за основање на посебна Агенција за санација на банка и сл;
- преземање на преостанатиот дел ообврските на банките спрема кредиторите од Парискиот и Лондонскиот клуб од страна на Народната банка на Југославија;
- основање на Агенција за санација на банка, која ќе ги преземе високо ризичните пласмани од банките, а преку механизмот на debt to-equity swap, привремено ќе стане најголем акционер кај неколку банки;
- отворање на банкарскиот систем за влез на странски капитал.

Врз основа на дијагностичката студија за состојбата на банкарскиот систем на Србија, мисијата на Светската банка изврши прелиминарна проценка на трошокот на рехабилитација која е утврдена на ниво од 23 милијарди ДЕМ. Ликвидацијата на сите несолвенти банки ќе предизвика и дополнителен трошок од ДЕМ 64 милиони, кој се однесува на исплата на депозитите до 5.000 динари, согласно шемата за осигурување на депозити.

Исто така, на почетокот на 2001 година, и во Црна Горна беше извршен due dilligence на состојбата на банкарскиот систем на оваа земја. Најголем проблем претставува рехабилитацијата на најголемата банка, која подолго време се соочува со проблемот на несолвентност и неможност за сервисирање на странските долгови. Заради тоа, во 2001 година беше воспоставена администрација во банката и беа изречени низа корективни мерки, како што се: забрана за кредитирање, намалување на бројот на вработените, чистење на билансот на банката со преземање на странскиот долг и обврската по основ на старо девизно штедење од страна на државата. Инаку, досега проблемот на исплата на старото девизно штедење само парцијално се решавало. Се разгледува опцијата за преземање на обврската за

³ Разликата во бројот на несолвентните банки произлегува од различните временски периоди кои биле опфатени со анализата од страна на ревизорските куќи.

исплата од страна на државата, преку издавање на обврзници, со кои активно ќе се тргува на пазарот на капитал и долгорочни хартии од вредност. Се очекува, овие обврзници да се користат како инструмент при приватизацијата на државните претпријатија.

* * *

Од краткиот приказ на методите на рехабилитација на банкарските системи на одделните земји, видно е дека во текот на последната декада овие земји се соочуваат со низа предизвици. Кај некои од овие земји (Полска, Унгарија, Словенија), банкарските кризи кои беа рефлексивна на распаѓањето на претходниот систем се минато и успешно завршување на рехабилитационите процеси значеше истовремено и отпочнување на активностите и преговорите за влез во Европската унија. За разлика од нив, другите земји (на пр. Хрватска, Словачка, Македонија, Бугарија и Чешка⁴) сеуште се соочуваат со проблеми како што се: неефикасност на банките, високи каматни маргини, високо учество на нефункционални побарувања во билансите на банките и сл. Сите овие аспекти ќе бидат подетално анализирани во вториот дел од овој труд, меѓутоа она што овде може да се идентификува како причина за овие состојби, е следното:

- финансиското реструктуирање на банките не беше проследено со нивно оперативно реструктуирање. Овој проблем беше карактеристичен за повеќето земји, како на пр. Естонија, Чешка, Словачка, Хрватска, Македонија и др.
- реструктуирањето на банкарскиот систем не беше проследено со соодветно реструктуирање на реалниот сектор. Банките и понатаму продолжија да ги кредитираат претпријатијата, кои беа високо задолжени, технички несолвентни, со високи ликвидносни проблеми. Ова имаше за последица генерирање на нови ризични пласмани. Овој проблем е карактеристичен за повеќето земји, како на пр. Македонија, Хрватска, Бугарија, Словачка, Чешка и др.
- со финансиското реструктуирање беше извршена само делумна докапитализација на некои банки. Искуството по одделни земји покажува дека во одредени случаи, во рамките на спроведените процеси на due dilligence на банките не беа адекватно идентификувани потенцијалните загуби, кои во релативно краток период се материјализираа во загуба, која падна на товар на капиталот на банките. Карактеристичен е примерот на Унгарија. Во текот на релативно краток период, после првата програма за рехабилитација (1992-1993), Унгарија спроведе дополнителна програма за рехабилитација, преку докапитализација на банките, со што успешно се заокружи овој процес.

Рехабилитација на банкарскиот систем на Република Македонија, во основа ги содржи сите генерално идентификувани слабости во спроведувањето на рехабилитационите процеси. Како линеарната санација на банките, така и селективната санација на Стопанска банка а.д. Скопје, т.е. нивното финансиско реструктуирање не беше проследено и со нивно оперативно реструктуирање.

⁴ Оваа констатација само делумно може да се однесува на Чешка. Последиците од последната криза во банкарскиот систем на Чешка постепено се надминуваат. После неколку години искажување на загуба на банкарскиот систем, во текот на последните две години, банкарскиот систем на Чешка успеа да се консолидира и искажа позитивен финансиски резултат.

Спроведеното финансиско реструктурирање на Стопанска банка а.д. Скопје во 1995 година даде само делумен и привремен позитивен ефект, кој во текот на релативно краток период беше совладен од недостатоците предизвикани од незаокруженото оперативно реструктурирање. И понатаму, остана проблемот на генерирање на нови ризични пласмани, интерните системи за управување со ризици покажуваа низа слабости, банката генерираше високи оперативни трошоци и сл. Од друга страна, многу од пласманите на банката, кои останаа во нејзиниот биланс по спроведениот прв due diligence (1994 година), за релативно краток период се рефлектираа со фактички загуби кои паднаа на товар на капиталот на банката. Ова доведе до повторно намалување на капиталната позиција на банката, заради што во текот на 2000 година, државата спроведе нова програма за рехабилитација на Стопанска банка а.д. Скопје.

Друга отежнувачка околност кон сето ова, беше и незаокруженото реструктурирање на реалниот сектор, што претставуваше генератор на нови ризични пласмани на ниво на банкарскиот систем. Кон ова треба да се додаде уште една отежнувачка околност, која особено влијаеше на влезот на странски капитал во банкарскиот систем. Тоа беше опкружувањето на Република Македонија, пред се, воените случувања на Балканот, санкциите на Обединетите нации спрема СР Југославија, ембаргото на Грција спрема Република Македонија, косовската криза, и секако, воената криза во текот на минатата година во Република Македонија.

3.1. Трошоци на рехабилитација на банкарските системи на земјите во транзиција

Во зависност од спроведените методи за рехабилитација на банкарските системи, вкупните трошоци кои се покриваат од страна на државата се состојат од неколку компоненти, како на пример: издадени државни обврзници за докапитализација на банките (преку чистење на билансите на банките од високо ризичните побарувања, или преку директно зголемување на капиталот на банките); преземање на одредени обврски на банките (на пр. обврската на банките во врска со старото девизно штедење во Македонија, Хрватска); издавање на државни гаранции, исплата на осигурени депозити и др. Централната банка го покрива трошокот во случај на давање на ликвидносна поддршка, кога делува како “lender of last resort”. Исто така, можат да се јават и други посредни трошоци (на пр. изгубени приходи на државата заради пониските профити, или загубите на проблематичните банки).

Имајќи го предвид горенаведеното, калкулацијата на вкупните трошоци на рехабилитација е изразито комплексна. При тоа, може да се јават одредени методолошки разлики, во зависност од компонентите кои се вклучуваат во пресметката, начинот на изразување на вредноста на поодделните трошковни компоненти, временскиот период кој се опфаќа со пресметката и сл. За да се избегнат овие ограничувачки елементи, за аналитички потреби во оваа студија се користи методологијата на Tang, Zoli, Klytchnikova.

Согласно оваа методологија, вкупниот трошок на рехабилитација на банкарскиот систем на Република Македонија, според нето сегашна вредност изнесува 30,3% од БДП (за периодот: 1991-1998). Овој трошок е повеќекратно повисок од трошокот на пример на балтичките земји, кој се движи од 1,9% до 3,1%. Единствено Бугарија преднички според нивото на трошоците за рехабилитација кое

претставува 41,6% од БДП. Во анализата на авторите се вклучени и неколку земји, кои произлегоа со распаѓањето на бившиот Советски Сојуз (Грузија, Казакстан и Киргистан). Трошокот на рехабилитација во овие земји се движи од 0,1% до 18,4% (Казакстан).

Од друга страна пак, доколку во анализата се земе предвид фактичкиот фискален трошок настанат до 1998 година, овие автори добиваат поинаква слика. Трошокот за рехабилитација на банкарскиот систем на Република Македонија е проценет на ниво од 1,2% од БДП, наспроти на пример, 6,4% за Унгарија, или 22% за Бугарија. Ова произлегува оттаму што најголемиот дел од фискалниот трошок на Република Македонија фактички се исплаќа во периодот по 1998 година.

4. Анализа на физиономијата, структурата и перформансите на банкарските системи на земјите во транзиција

Понатамошната анализа во овој труд покрива неколку аспекти:

- основните карактеристики и физиономијата на банкарските системи на земјите во транзиција;
- големината и улогата на банкарските системи во овие земји;
- структурата на банкарскиот систем од аспект на концентрацијата на банките, сопственичката структура, пристапот на населението кон банкарските услуги;
- перформансите на банкарските системи, преку оценка на нивото на капитализираност на банките, висината на т.н. ризични пласмани, оценка на профитабилноста и ефикасноста на банките;
- структурата на финансиските системи на овие земји, со осврт кон постоењето и на други небанкарски финансиски институции и
- поставеноста на банкарската супервизија и односите со другите домашни регулаторни тела.

При тоа и овде би требало да се истакнат одредени методолошки аспекти на анализата. Имено, компаративната анализа го покрива периодот 2000 - 2001 година (во зависност од расположивите податоци по одделни земји). Исто така, во зависност од расположивоста на податоците, се вклучуваат соодветни земји, при што се прави обид и за компарација со состојбите и перформансите на банкарските системи на земјите од Европската унија. Секој аспект од анализата ги содржи потребните податоци за банкарскиот систем на Република Македонија. Всушност, целта на оваа анализа е согледување и споредување на состојбите и перформансите на банкарскиот систем на Република Македонија, наспроти состојбите и перформансите на банкарските системи на останатите земји во транзиција.

4.1. Основни карактеристики и физиономија на банкарските системи на земјите во транзиција

Во текот на последната декада земјите во транзиција од централна и југоисточна Европа изградија банкарски системи, кои се базираат на универзалното

банкарство. Речиси кај сите овие земји започнат е процес на хармонизација на националната легислатива со Европските директиви од областа на банкарството.

Главниот столб на банкарските системи на овие земји претставуваат комерцијалните банки, кои согласно законските рамки, ги извршуваат речиси сите финансиски активности. Наспроти нив, постојат и специјализирани помали банкарски институции, како што се штедно кредитни институции, кредитни униии, кооперативни банки, штедни банки и други институции, кои воглавно имаат маргинална улога. На пример, со состојба на 31.12.2001 година во **Полска** постојат 642 кооперативни банки, чија улога во банкарскиот систем е релативно мала, анализирана преку нивното учество од 4,5% во вкупната актива на банкарскиот систем. Во **Литванија** пак, покрај 13 банки, постојат и 41 кредитна унија, чие учество во вкупната актива на банкарскиот систем на 31.12.2001 година изнесува само 0,22%. Во **Хрватска**, покрај 43 банки, постојат и 15 штедни банки и 4 станбени штедни банки. На 31.12.2001 година нивното учество во вкупната актива на банкарскиот систем на Хрватска изнесувало 1,6%. Исто така, и во **Словенија** учеството на штедните банки и штедно кредитните институции е маргинално. На 31.12.2000 година, нивното учество во вкупната актива на банкарскиот систем на Република Словенија изнесувало 2,2%. Маргиналната улога на штедилниците се потврдува и во **Република Македонија**. Имено на 31.12.2001 година, нивното учество во вкупната актива на банкарскиот систем изнесувало 0.6%.

Имајќи ја предвид незначителната улога на другите видови на банкарски институции во банкарските системи на земјите во транзиција, натамошната анализа во оваа студија ќе се ограничи на комерцијалните банки.

4.2. Големина и улога на банкарските системи во земјите од транзиција

Големината и улогата на банкарските системи во овие земји се анализирани преку следните критериуми:

- бројчена состојба на банките;
- големина на активата на банкарските системи на овие земји;
- степен на финансиска интермедијација;
- просечна големина на активата и капиталот на поединечна банка.

Основна карактеристика на банкарските системи на земјите во транзиција е трендот на намалување на бројот на банките во текот на последната декада. Во продолжение е даден табеларен приказ на бројчената состојба на банките во селектирана група земји за периодот 1994-2001:

Табела бр.1
Бројчена состојба на банките во земјите во транзиција
За периодот: 1994-2001

Земја	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Бугарија	40	41	42	28	34	34	35	35
Р.Чешка	52	55	55	53	50	45	40	38
Естонија	22	18	13	11	6	7	7	7
Унгарија	43	42	42	47	44	42	42	42
Латвија	56	42	35	32	28	24	21	23
Литванија	22	15	12	14	12	13	10	13
Полска	82	81	81	83	83	77	74	71
Романија	20	24	31	33	36	34	33	/
Р.Словачка	27	31	29	29	26	25	23	21
Хрватска					60	53	43	43
Словенија	33	31	29	28	24	25	25	21
Федерација на Босна и Херцеговина						44	38	33
Р.Македонија	19	21	22	22	24	23	22	21

Извор на податоците за периодот до 2000 година: Ivan Ribnikar i Peter Zajc (2002) –Banking Sectors in the EU and Countries in transition – The Journal for money and banking “Bancni vestnik”

Извор на податоците за 2001: годишни извештаи на централните банки и супервизорските власти.

Намалувањето на бројот на банките во овие земји воглавно се должи на следните моменти:

- Либералниот пристап во основањето на нови банки кој се применуваше речиси во сите земји во транзиција во почетокот на 90-тите години од минатиот век. Од една страна, овој пристап имаше за цел стимулирање на приватната иницијатива преку основање на приватни домашни банки, а од друга страна иницирање на влезот на странскиот капитал во банкарските системи на овие земји. Така, пред една декада во овие земји беа основани повеќе, пред се, мали локални банки, без адекватно изграден банкарски менаџмент и несоодветно обучен банкарски кадар. Неколку години подоцна, со зајакнувањето на супервизорските стандарди во овие земји, повеќе од овие банки се соочија со сериозни проблеми на неликвидност и несолвентност, што резултираше со одземање на нивните дозволи за работа и отворање на стечајни и ликвидациони постапки.

- Во контекст на либералниот пристап при основање на нови банки, кој беше карактеристичен за периодот пред повеќе од десеттина година, треба да се спомене и големиот интерес на економските субјекти, вклучително и на странските субјекти за основање банки во овие земји. Ова воглавно се должеше на недоволно изградената законска рамка, високите активни каматни стапки и можноста за остварување на високи профити за релативно краток период;

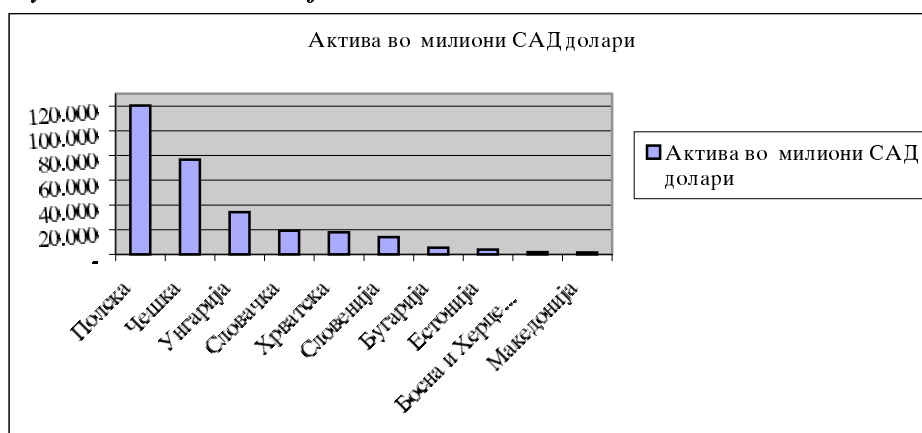
- При крајот на 90-тите години од минатиот век, започнаа и процесите на консолидација на банкарските системи на овие земји, преку припојување и спојување на банките. Ова резултираше со натамошно намалување на бројот на банките. Овие процеси беа во духот на зголемената конкуренција на домашните финансиски пазари и се поголемата отвореност на националните економии спрема странските пазари. Ова е посебно карактеристично за земјите кои ги отпочнаа активностите за влез во Европската унија. Високата конкуренција што постои меѓу западно европските

банки и нивното високо пазарно учество во светски размери, беше уште еден фактор кој придонесе за окрупнувањето на домашните банки од земјите во транзиција. На овој начин се оценува дека со влезот во Европската унија би се издржал првичниот удар на конкуренцијата од страна на странските банки, а истовремено се создаваат предуслови за поцелисходно користење на ефектите од економијата на обем;

- Процесите на консолидација банкарските системи во земјите од транзиција треба да се анализираат во рамките на окрупнувањата на западно европските банки, што секако се рефлектира и преку процесите на припојувања и спојување на нивните подружници и филијали во земјите од транзиција.

Втор критериум кој се има предвид при анализа на големината на банкарските системи на овие земји е големината на вкупната актива на банкарските системи. Во продолжение е даден графички приказ на висината на активата на банкарските системи на селектирана група на земји, изразена во номинален износ:

Графикон бр. 1
Вкупна актива со состојба на 31.12.2001*

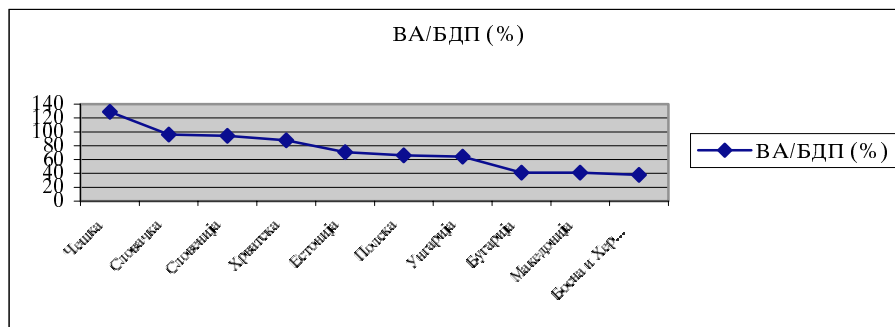

* податоците за вкупната актива на банкарскиот систем на Словенија се однесуваат на 31.12.2000 година
Извор на податоци: годишни супервизорски извештаи

Од графиконот може да се констатира дека најголемите земји од централна и југоисточна Европа имаат и најголеми банкарски системи анализирани преку големината на нивната актива. Само за споредба, активата на банкарскиот систем на Полска изнесува над 120 милијарди САД долари, активата на банкарскиот систем на Хрватска изнесува 17,8 милијарди САД долари, додека активата на банкарскиот систем на Република Македонија изнесува 1,5 милијарди САД долари.

Меѓутоа, за да се оцени улогата и значењето на банкарскиот системи во овие земји не е доволно да се има предвид само големината на активата на банките. Значаен индикатор за овој аспект на анализата претставува квантифицирањето на нивото на финансиската интермедијација, мерено преку односот: Вкупна актива/БДП. Во продолжение следи графички приказ на овој индикатор по одделни земји, со состојба на 31.12.2001 година:

Графикон бр.2
Вкупна активна како процент од БДП (2001)

Извор на податок: годишни супервизорски извештаи

Графичкиот приказ бр. 2 го покажува значењето и улогата на банкарските системи во националните економии на овие земји, мерено преку степенот на финансиската интермедијација. Имено, од графиконот може да се констатира дека највисоко ниво на финансиска интермедијација од над 130% е остварено во Чешка. За разлика од оваа земја, банкарскиот систем на Полска и покрај тоа што има најголема актива, сепак во досегашниот период нема остварено задоволувачка финансиска интермедијација, која со состојба на 31.12.2001 година изнесувала околу 66%. Банкарскиот систем на Македонија остварува низок степен на финансиска интермедијација, која е нешто повисока од онаа на Босна и Херцеговина.

За разлика од земјите во транзиција, просечната стапка на финансиска интермедијација во земјите членки на Европската унија изнесува околу 250% (1999 година)⁵. Во Холандија, на пример, учеството на активата во БДП изнесува над 350%. Единствено, Италија и Грција имаат стапка на финансиска интермедијација која е пониска од 150% и е на ниво на највисоката стапка на финансиска интермедијација остварена во земјите во транзиција.

Во контекст на анализата на финансиската интермедијација, треба да се има предвид и индикаторот за учеството на нето домашните кредити како процент од БДП. Генерално може да се заклучи дека одобрените нето домашни кредити претставуваат релативно мал дел од остварениот БДП во националните економии на земјите од централна и југоисточна Европа. На крајот на 2000 година, учеството на нето домашните кредити во БДП на Република Македонија изнесува 23,1%, наспроти 50,4% (Хрватска); 49,9% (Словенија); 79,6% (САД) и 134,9% (Евро зоната)⁶.

Исто така и прибраните депозити во однос на БДП во земјите од централна и југоисточна Европа, претставуваат релативно мала големина споредена со онаа која се остварува на просечно ниво во земјите од евро зоната. Имено, на крајот на 2000 година овој показател за Република Македонија изнесува 16,2%, наспроти 41,9% (Хрватска); 46,5% (Словенија); САД (55,5%) и 79,1% (Евро зоната). Исклучок од земјите од централна и југоисточна Европа, претставува Република Чешка со учество на прибраните депозити во БДП од 66,6%⁷. Во секој случај, генерално може

⁵ извор: OECD, IFC, ECB

⁶ извор: IMF, World Bank, Michael Borish & Company, Inc. for Barents Group of KPMG Consulting (2002)

⁷ извор: IMF, World Bank, Michael Borish & Company, Inc. for Barents Group of KPMG Consulting (2002)

да се извлече заклучок дека со извесни исклучоци, во текот на последната декада постои тренд на зголемување на учеството на прибраните депозити наспроти остварениот БДП, што е еден од показателите за зголемување на сигурноста и довербата во банкарските системи на овие земји.

Големината на банкарските системи на земјите во транзиција може да се анализира и од аспект на големината на активата и капиталната моќ по одделна банка. Во продолжение се дадени табеларни прикази кои ги отсликуваат овие елементи:

Табела бр.2
Просечна големина на активата
по поединечна банка со состојба на 31.12.2001 година

Земја	Актива во милиони САД долари по банка
Чешка	2,020
Полска	1,698
Словачка	912
Унгарија	811
Словенија	669
Естонија	551
Хрватска	414
Бугарија	157
Македонија	73
Босна и Херцеговина	52

Извор на податок: годишни супервизорски извештаи

Табела бр. 3
Просечна големина на капиталот по поединечна банка
со состојба на 31.12.2001 година

Земја	Капитал во милиони САД долари по банка
Чешка	144.3
Полска	142.0
Унгарија	81.6
Естонија	73.2
Словенија	66.1
Хрватска	36.6
Бугарија	21.0
Македонија	13.2
Босна и Херцеговина	7.0

Извор на податок: годишни супервизорски извештаи

Споредено со глобалните стандарди, банките во земјите во транзиција, се со релативно мала големина. Меѓутоа, ако анализата се ограничи само на групата на банкарските системи на селектирани земји во транзиција, може да се констатира дека најголемите банки се присутни во банкарските системи на Чешка и Полска. Банките во Република Македонија се со далеку помала големина во споредба со останатите анализирани банки. Исклучок од ова, се банките во Федерацијата на

Босна и Херцеговина, чија просечна големина на актива, односно капитал изнесува 52 милиони САД долари, односно 7 милиони САД долари, респективно.

4.3. Структура на банкарските системи на земјите во транзиција

Структурата на банкарските системи на овие земји се анализира според следните критериуми:

- концентрација на банкарскиот систем;
- структура на банкарскиот систем според видот на сопственост;
- пристапот на населението кон банкарските услуги.

Концентрацијата на банкарските системи е анализирана од аспект на учеството на поодделните банки во вкупната актива на банкарските системи. Со оглед на различните податоци со кои се располага за поодделни земји, компаративната анализа вклучува две групи на земји: анализата на првата група од 5 земји се заснива на квантифицирање на учеството на 3-те најголеми банки во вкупната актива на нивните банкарски системи и втората група од 7 земји, чија анализа се заснива на квантифицирање на учеството на 5-те најголеми банки во вкупната актива на нивните банкарски системи. Република Македонија е вклучена во двете групи на земји, со оглед на тоа што се расположиви податоците врз основа на двата критериуми.

Табела бр.4

Учество на 3-џе, односно 5-џе најголеми банки во вкупната актива на банкарските системи на земјите во транзиција со состојба на 31.12.2001 година

Земја	3-те најголеми банки	5-те најголеми банки
Естонија	93	
Литванија	78	
Македонија	63.31	72.14
Чешка	58.2	
Словачка	53.02	64.41
Хрватска		66.3
Латвија		66.2
Унгарија		57.5
Полска		50.5
Словенија		63%

Извор на податок: годишни супервизорски извештаи

Речиси во сите земји во транзиција постои висока концентрација на банкарските активности кај најголемите банки. Највисока концентрација постои во банкарскиот систем на Естонија и Литванија, кои имаат и најмал број на банки. Исто така, од презентираниите податоци може да се оцени дека и банкарскиот систем на Република Македонија високо котира според степенот на концентрацијата, пресметан според двата критериуми.

Меѓутоа, ако анализата се прошири и на земјите од евро зоната, во тој случај може да се констатира дека сепак податоците за концентрација на банкарските

системи на земјите во транзиција не се толку загрижувачки. Имено кај 6 земји од евро зоната концентрацијата мерена според учеството на 5-те најголеми банки во вкупната актива на нивните банкарски системи е повисока од 60%.

Второто ниво на анализата се однесува на структурата на банкарскиот систем на земјите во транзиција според видот на сопственост, и тоа од аспект на:

- Учеството на странскиот капитал во банкарските системи;
- Учеството на државниот капитал во банкарските системи.

Една од карактеристиките на земјите во транзиција во текот на последната декада беше отворање на своите банкарски системи кон странските инвеститори. Некои од овие земји тоа го сторија уште на почетокот од отпочнувањето на реструктурирањето на банкарските системи (пр. Унгарија), а некои многу подоцна (на пр. Словенија). Во секој случај, може да се извлече генерален заклучок дека во текот на последната декада постои тренд на зголемувањето на бројот на странските банки во земјите во транзиција, односно зголемувањето на учеството на странскиот капитал во нивните банкарски системи.

Во продолжение следи табеларен приказ на учеството на странскиот капитал во банкарските системи на селектирана група на земји за кои беа расположиви податоците за учеството на странските банки⁸ во вкупната актива односно вкупниот капитал на банкарскиот систем.

Табела бр. 5

Учество на странскиот капитал во банкарските системи на земјите во транзиција (од аспект на учеството на странските банки во вкупната актива и вкупниот капитал на банкарските системи) со состојба на 31.12.2001 година

Земја	% во вкупна актива	% во вкупниот капитал
Чешка	90.1	70
Словачка	89.9	60.6
Унгарија	/	63
Полска	69.2	80.2
Естонија	/	85.9
Латвија	50	65.2
Литванија	/	81.1
Словенија	15.6	21
Хрватска	89.3	/
Федерација Босна и Херцеговина	/	63.1
Бугарија	75	/
Македонија	51.1	43.5

Извор: годишни супервизорски извештаи

Од табеларниот приказ може да се констатира дека највисоко учество на странскиот капитал, анализирано според двата критериуми, е присутно во банкарските системи на Чешка, Полска, Словачка, Естонија. Банкарскиот систем на Република Македонија има релативно ниско учество на странскиот капитал,

⁸ Постојат различни дефиниции за поимот странска банка, но вообичаено под странска банка се подразбира банка со доминантно учество на странски капитал, кое изнесува над 50%.

анализирано според учеството во активата и вкупниот капитал на македонските банки. Како посебен случај треба да се спомене банкарскиот систем на Словенија, кој има најниско учество на странски капитал. Ова оттаму, што во текот на изминатите години, странскиот капитал влезе во помалите словенечки банки, додека приватизацијата на најголемите банки, преку влезот на странски стратешки инвеститори беше одложена до 2002 година. Имено во текот на оваа година беа продадени 34% од акциите на Нова Љубљанска банка д.д, додека приватизацијата на втората по големина банка Нова Кредитна банка д.д. Марибор преку продажба на 65% на странски стратешки инвеститор, беше одложена. Овие структурни сопственички промени ќе придонесат за зголемување на учеството на странскиот капитал во банкарскиот систем на Словенија.

Ефектите од влезот на странскиот капитал во банкарските системи на овие земји се повеќекратни:

- влезот на странски капитал е проследен со можност за обезбедување на други поефтини странски извори на финансирање на банката, што пак може да резултира со намалување на активните каматни стапки;
- влезот на странскиот капитал е проследен и со воведување на нови банкарски производи, know-how, воспоставување на нови системи и пристапи во управувањето со ризиците;
- сето горенаведено влијае кон зголемување на конкуренцијата меѓу банките и иницирањето на процесите за нивно окрупнување, преку спојување и припојување;
- влезот на странски стратешки инвеститори создава можност за отворање на националните економии спрема странските, пред се западно европските пазари и создава потенцијал за евентуално идно членство на овие земји во Европската унија.

Паралелно со учеството на странскиот капитал во банкарските системи, во анализата треба да се вклучи и евентуалното учество на државата во банкарскиот систем преку основање на државни банки. Во прилог е даден табеларен приказ на учеството на државата во банкарските системи на земјите во транзиција:

Табела бр.6: Учество на државните банки во вкупната актива и вкупниот капитал банкарските системи на земјите во транзиција со состојба на 31.12.2001 година

Земја	% во вкупна актива	% во вкупен капитал
Словенија	/	36.9
Унгарија	/	25.6
Федерација Босна и Херцеговина	/	18
Полска	23.1	12.1
Литванија	/	8.3
Македонија	1.3	4.9
Чешка	/	4.3
Естонија	0	0
Бугарија	19.9	/
Хрватска	5	/
Латвија	3.2	/

Извор: годишни супервизорски извештаи

И во оваа анализа се појави методолошки проблем со оглед на постоењето на различните податоци според кои се квантифицира учеството на државните банки во банкарските системи на овие земји (два критериуми: вкупна актива и вкупен капитал).

Од табеларниот приказ може да се констатира дека со извесни исклучоци⁹, државните банки имаат релативно мало учество во банкарските системи на овие земји. Во текот на последната декада е карактеристичен трендот на перманентно намалување на државниот капитал во банките во овие земји, кое се остварува преку: влез на странски капитал, приватизација на постоечките акционери (некогашни државни односно општествени претпријатија) и основање на нови приватни банки.

Друг битен аспект на анализата на развојот и структурата на банкарските системи на земјите во транзиција, е оценка на нивото на покриеност на националните економии со банкарски услуги. За таа цел се анализирани неколку показатели кои се прикажани во следниот табеларен приказ:

Табела бр. 7
Приспајќи на населението до банкарските услуги*

Земја	Број на жители по поединечна банка	Број на жители по деловна единица	Однос меѓу број на жители и број на вработени
Полска	543,662	3,673	234
Чешка	271,053	5,882	252
Унгарија	238,095	8,871	
Словачка	257,143	4,905	254
Хрватска	109,302		
Словенија	95,238	3,472	183
Бугарија	234,286		390
Естонија	200,000		
Босна и Херцеговина	130,303		932
Македонија	95,238	3,205	471

* податоците за бројот на банките, деловните единици и бројот на вработените во банките се со состојба на 31.12.2001 година, со исклучок на податоците за Словенија и податокот за бројот на жители по деловна единица за Унгарија, кои се со состојба на 31.12.2000 година.

извор на податок за бројот на жители по деловна единица за Унгарија: I. Ribnikar и P. Zajc (2002) Banking Sectors in the EU and Countries in Transition, The Journal for money and banking "Bancni Vestnik"

* извор на останатите податоци: годишни супервизорски извештаи

Пристапот на населението кон банкарските услуги е анализиран преку следните три индикатори:

- просечниот број на жители кои се опслужуваат од страна на една банка;
- просечниот број на жители кои добиваат било какви банкарски услуги од деловните единици на банката. При анализата на овој индикатор се има предвид нивото на разгранетост на деловната мрежа на банките, преку

⁹ Постоењето на државните банки во Словенија и нивната приватизација беше посебно елборирана во делот кој се однесуваше на учеството на странскиот капитал во банкарските системи на земјите во транзиција.

функционирањето на деловните единици (филијали, експозитури, шалтери, деловни единици)¹⁰;

- просечниот број на жители кои се опслужуваат од страна на еден вработен. При пресметката на овој показател е занемарена квалификационата структура на вработените во банките.

Анализата на индикаторот за просечниот број на жители кои се опслужуваат од страна на една банка, покажува дека Република Македонија и Словенија имаат најдобар степен на покриеност на населението со банкарски услуги. Во просек 95 илјади жители во Република Македонија се опслужувани од страна на една банка, наспроти, 544 илјади жители кои во просек ги опслужува една полска банка. Ако во анализата се вклучат и деловните единици, во тој случај заклучокот не се менува значително. И понатаму, најголема покриеност со банкарски услуги е карактеристична за Република Македонија. Во земјите од евро зоната степенот на покриеност со банкарски услуги е уште повисока. Имено, во просек една банка опслужува околу 79 илјади жители, додека просечниот број на жители по филијала изнесува 1. 905¹¹. При тоа, мора да се има предвид дека при квантификацијата на овие индикатори не може да се инкорпорира квалитативниот елемент, т.е. разликите во видот и квалитет на финансиските услуги кои ги нудат банките во овие земји и земјите од евро зоната.

Заклучокот за нивото на покриеност со банкарски услуги се менува доколку се вклучи третиот индикатор кој го покажува просечниот број на жители опслужувани од страна на еден вработен во банката. Највисоко ниво на опслужување на населението од страна на вработено лице во банката постои кај словенечките банки, по што следуваат полските банки.

Меѓутоа, овие индикатори треба да се анализираат во релација со остварената профитабилност и ефикасност на банките. Со други зборови, ангажирањето на поголем број вработени или деловни единици на банките, мора да се анализира во контекст на очекуваната рентабилност, односно можноста за генерирање на повисоки приходи од зголемениот обем и квалитет на финансиски услуги кои ќе ги нудат ново ангажираните единици, наспроти новите расходи кои се поврзани со тоа. Подетално околу профитабилноста и ефикасноста на банките во земјите во транзиција следи во делот кој се однесува на перформансите на банкарските системи.

4.4. Перформанси на банкарските системи на земјите во транзиција

Основните перформанси на банкарските системи кои се анализирани во овој труд се следните:

- нивото на капитализираност на банките;

¹⁰ При пресметката на овој показател се појави проблем околу дефиницијата на деловна единица. За потребите на оваа анализа, се земени предвид сите деловни единици на банките, кои се пријавени во годишните извештаи на централните банки и супервизорските власти.

¹¹ Извор OECD(2001), Belaisch et al (2001), national central banks, Eurostat. Податоците за земјите од евро зоната не го вклучуваат Луксембург.

- квалитетот на активата на банките, анализирано преку учеството на т.н. ризични пласмани во вкупните пласмани на ниво на банкарските системи на овие земји;
- оценка на профитабилноста и ефикасноста на банките.

4.4.1. Адекватност на капитал на банките во земјите во транзиција

Заради добивање на реално споредливи податоци за нивото на капитализираност на банкарските системи на земјите во транзиција, анализата е спроведена врз основа на квантификација на агрегатниот коефициент за адекватност на капиталот. Имено, во повеќе од 100 земји е прифатена Базелската методологија за квантификација на овој коефициент (Basel Capital Accord I), кој се базира на инкорпорирање на кредитниот, курсниот и другите пазарни ризици во пресметката на потребното ниво на капитал на банките. Согласно оваа методологија минимумот на адекватност на капиталот изнесува 8%, со тоа што секоја земја може во рамките на своите регулативни рамки да пропише и повисока стапка. Така, на пример, минимум коефициентот на адекватност на капиталот во Хрватска и Чешка изнесува 10%, додека во Полска овој коефициент изнесува 12%.

Во продолжение е даден табеларен приказ на агрегатниот коефициент на адекватност на капиталот на банкарските системи на селектирана група земји во транзиција:

Табела бр.8
Коефициент на адекватност на капиталот
на банкарските системи на земјите во транзиција
со состојба на 31.12.2001 година

Земја	Коефициент на адекватност на капитал (%)
Македонија	34.3
Бугарија	31.1
Хрватска	18.5
Литванија	15.7
Чешка	15.5
Полска	15
Естонија	14.3
Унгарија	14.2
Словачка	13.4
Словенија	11.8

Извор: годишни супервизорски извештаи

Од табеларниот приказ може да се констатира дека банкарските системи во земјите во транзиција се релативно добро капитализирани. Воглавно, коефициентот на адекватност на капитал по одделни банкарски системи се движи околу 15%. Значително повисоки коефициенти на адекватност на капиталот се карактеристични за банкарските системи на Бугарија и Република Македонија. Причините за високите коефициенти на капитализираност на македонските и бугарските банки, може да се лоцираат кон следното:

- релативно поконзервативен пристап при пласирањето на средствата, што се манифестира во поголем обем на помалку ризични активности, кои налагаат и понизок ризичен пондер при пресметката на адекватноста на капиталот и;
- релативно симплифицирана структура на пасивата, со повисоко учество на сопствените средства, наспроти помала депозитна база и други видови на туѓи извори на средства. Последниот елемент е особено карактеристичен за помалите банки.

Генерално, може да се заклучи дека со перманентниот тренд на зголемувањето на обемот на ризичните активности, пред се вонбилансната активност и користењето на финансиските деривативи од страна на банките во земјите во транзиција, може да се очекува натамошно намалување на коефициентот на адекватност на капитал. Проблемот со почитувањето на минимумот на адекватност на капиталот од страна на меѓународно активните банки, ја иницираше потребата од ревидирање на постоечката базелска методологија за пресметка на овој коефициент. Имено, во постапка е донесување на т.н. Basel Capital Accord II, кој се базира на многу пософистицирано и пореално утврдување на потребниот капитал, наспроти видот и обемот на преземените ризици од страна на банките.

4.4.2. Квалитет на актива

Квалитетот на активата на банките е анализиран од аспект на идентификување и квантифицирање на учеството на пласманите, кои имаат добиено статус на т.н. “ризични“, “проблематични“, или “нефункционални“ пласмани.¹²

Еден од основните проблеми на земјите во транзиција, кој беше посочен и на почетокот од овој труд е проблемот на генерирањето на високо ризични пласмани од страна на банките. Ова особено беше карактеристично во почетниот период од реструктурирањето на банките, кога воглавно овој проблем се манифестираше преку:

- постоење на акумулирани лоши пласмани кои беа направени од страна на банките пред отпочнување на реформите и реструктурирањата на банкарските системи. Како што беше кажано претходно, најголемиот број од земјите во транзиција пристапија кон чистење на билансите на банките од овие пласмани со интервенција на државата, и
- понатамошно генерирање на нови проблематични пласмани, што беше последица на неадекватните системи на управување со кредитниот ризик од страна на банките, макроекономската нестабилност на земјите и недоизградената правна и институционална рамка (неефикасни судски постапки за наплата на побарувањата, ниска финансиска дисциплина и сл.)

Проблемот на ризичните пласмани е поврзан со следните аспекти:

- идентификувањето на проблематичните пласмани преку адекватна класификација на ризичноста;

¹² Терминологијата на овие пласмани е различна по одделни земји, зависно од регулативата и прифатените практики.

- издвојување на соодветен износ на резерви за покривање на потенцијалните загуби кои произлегуваат од овие пласмани;
- висока концентрација на кредитниот ризик, т.е. постоење на високи кредитни изложености на банката спрема одделни комитенти.

Сите овие аспекти се регулираат со посебни прудентни стандарди, како што се: методологија за класификација на активата според нивото на ризичност, утврдување на процентот на потребна резервација според видот на ризичната категорија, како и дефинирање на лимити со кои се ограничува изложеноста на банката спрема одделни комитенти, внатрешни лица или акционери до одредно ниво. Исто така, заради добивање на пореална слика за финансиската состојба на банките, пропишан е уште еден стандард, според кој банката не смее да прикаже каматен приход по основ на пресметана камата по кредити која не се плаќа во период најчесто подолг од 90 дена од датумот на достасување. Ваквите кредити и камата добиваат нефункционален статус.

Во текот на последната декада, сите земји во транзиција ја донесоа потребната регулатива од овој домен. Врз основа на искусствените сознанија и базелските прудентни насоки, овие стандарди се предмет на перманентно ревидирање и усогласување од страна регулаторните тела со цел остварување на поадекватна контрола на кредитниот ризик.

Меѓутоа, без оглед на генералните прудентни насоки кои се пропишани од страна на Базелскиот комитет за банкарска супервизија, сепак постојат извесни методолошки разлики во регулативите на поодделните земји, во однос на начинот на класификација на ризичните пласмани, дефиницијата за опфатноста на поимот кредитна изложеност и квантифицирање на учеството на т.н. “проблематични”, “ризични” или “нефункционални” пласмани.

Во продолжение е даден табеларен приказ на ризичните пласмани во вкупното кредитно портфолио на банките во земјите во транзиција со состојба на 31.12.2001 година:

Табела бр. 9

Учество на ризични пласмани во вкупното кредитно портфолио на банките во земјите во транзиција со состојба на 31.12.2001 година*

Земја	% на учество на ризични пласмани
Словенија	6.3
Хрватска	7.2
Литванија	7.5
Полска	13.8
Македонија	20.2
Чешка	21.5
Словачка	22

Извор: годишни супервизорски извештаи

* Податоците за ризичните пласмани за банкарскиот систем на Република Македонија се со состојба на 30.06.2002 година, а за банкарскиот систем на Словенија, овие податоци се со состојба на 31.12.2000 година.

Во зависност од прифатената методологија по одделни земји, под ризични пласмани кои се прикажани во овој преглед се подразбираат пласманите кои се категоризирани во последните три најризични категории. Најчесто тоа се ризичните категории С, D и Е, или пак овие побарувања се означени во три категории, како: субстандардни побарувања, сомнителни побарувања и побарувања за кои се очекува 100% загуба.

Врз основа на табеларниот приказ може да се издвојат 2 групи на земји: првата група на земји (Словенија, Хрватска, Литванија), каде лошите пласмани генерирани од страна на нивните банки претставуваат нешто помалку од 10% од вкупните пласмани, наспроти втората група на земји (Чешка, Полска, Македонија, Словачка), каде сеуште процентот на ризични пласмани е двоцифрен број. Меѓутоа, без оглед на овие разлики, сепак генерално може да се заклучи дека учеството на лошите пласмани во банкарските системи на земјите во транзиција е сеуште високо, споредено со банкарските системи на земјите од евро зоната или САД. Со состојба на 31.12.2000 гоидна, учеството на ризичните кредити во вкупните кредити на банките во САД изнесувало околу 2%.¹³

Високото учество на ризичните пласмани претставува акутен проблем во банкарскиот систем на Република Македонија. Во текот на последната декада, овие пласмани се движеле во просек од над 30% од вкупното кредитно портфолио на банките. Сепак, анализата покажува дека во текот на целиот изминат период постои тренд на нивно намалување, кое беше прекинато во два наврати: за време на косовската криза во текот на 1999 година, кога овие пласмани само за неколку месеци го достигнаа нивото од 44%, и минатата година, која беше означена со воениот конфликт во Република Македонија, кога овие пласмани повторно забележаа тренд на зголемување и со состојба на 30.06.2001 година го достигнаа нивото од 36%.

Меѓутоа, мора да се констатира дека овие цифри за ризичните пласмани во банките во Република Македонија можеби беа малку преценети, како резултат на користењето на поконзервативен пристап во квантифицирањето на овие пласмани. За таа цел, во текот на изминатата година беше донесена нова регулатива за класификација на ризичноста на активата, со што се изврши усогласување со регулативната рамка и практиките прифатени од повеќето земји. Согласно оваа регулатива, вкупната кредитна изложеност на банките која е предмет на класификација и издвојување на резерви за потенцијални загуби се проширува за пласманите во вид на депозити кај домашни и странски банки и побарувања од државата и централната банка. Овие побарувања по правило се помалку ризични, што пак резултира со структурно намалување на учеството на пласманите класифицирани во ризичните категории В, Г и Д во вкупната кредитна изложеност на банките. Поаѓајќи од новата методологија, со состојба на 30.06.2002 година, учеството на побарувањата класифицирани во ризичните категории В, Г и Д изнесува 17,4%. Ако од вкупната кредитна изложеност на банкарскиот систем се исклучат побарувањата спрема државата и централната банка како најмалку ризични пласмани, учеството на пласманите во ризичните категории В, Г и Д го достигнува нивото од 20,2% (прикажано и во Табелата бр. 10).

¹³ извор: IMF, EBRD, Michael Borish & Company, Inc. for Barents Group of KPMG Consulting (2002)

4.4.3. Профитабилност и ефикасност на банките во земјите во транзиција

Задолжителен аспект во анализата на перформансите на банкарските системи на земјите во транзиција, претставува оценката на профитабилноста и ефикасноста на банките.

Овие перформанси може да се анализираат преку низа категории и индикатори, како што се: структурата на приходите и расходите на банката, трендот во генерирањето на приходите и создавањето на расходите во работењето, генезата на остварените приходи и расходи во релација со изложеноста кон различни видови банкарски ризици и нивната контрола и сл.

Меѓутоа за компаративни цели во овој труд, анализата на профитабилноста и ефикасноста на банките во земјите во транзиција е ограничена на квантификација и споредба на неколку индикатори, и тоа:

- стапката на поврат на капиталот;
- стапката на поврат на активата;
- нето каматна маргина;
- висината на оперативните трошоци во однос на активата;
- висината на платите на вработените во однос на активата на банките;
- број на вработени во однос на активата на банките.

Стапките на поврат на активата и поврат на капиталот претставуваат основни показатели за профитабилноста на банките. Во продолжение е даден табеларен приказ на овие показатели:

Табела бр. 10

Показатели за профитабилност на банките во земјите во транзиција (2001 година)

Земја	ROA (%)	ROE (%)
Бугарија	2.9	21.8
Естонија	2.7	20.6
Хрватска	1.7	14.1
Унгарија	1.2	17.5
Словачка	1.02	17.07
Полска	1.02	12.9
Чешка	0.64	12.9
Словенија	0.4	4.8
Литванија	(-)	(-)
Македонија	(-)	(-)

Извор: годишни супервизорски извештаи

Ниската профитабилност, па и искажувањето на загуби беше основна карактеристика на банкарските системи на земјите во транзиција во текот на последната декада. Сепак ефектите од консолидацијата врз профитабилноста на нивните банкарски системи, е особено очигледна во текот на последните години. Во текот на 2001 година, речиси сите банкарски системи кои беа предмет на компаративна анализа искажаа позитивен финансиски резултат, со исклучок на банкарскиот систем на Република Македонија и Литванија. Меѓутоа, и понатаму

основните показатели за профитабилност на банкарските системи на овие земји се далеку пониски од оние на земјите од евро зоната. За споредба, во текот на последната декада, просечната стапка на поврат на капиталот на банкарските системи на евро зоната се движеше меѓу 5% и нешто повеќе од 10%, наспроти просечната стапка на поврат на капиталот на банкарските системи на земјите од централна и источна Европа, која долго време имаше негативен предзнак, за да во текот на последните години добие позитивен предзнак и го достигне нивото од околу 5% (1999 година).

Просечната стапка на поврат на активата (ROA) се движи околу 1% кај повеќето банкарски системи во транзиција. И овој показател покажува тренд на зголемување во текот на последната деkada, што е пред сè показател за способноста на банкарскиот менаџмент за креирање на повисока каматоносна актива, контрола на трошоците, воспоставување на адекватна структура на пасивата на банката преку привлекување на ефтини извори на средства, воведување на нови финансиски продукти и можност за генерирање на некаматоносни приходи.

Со оглед на тоа што и понатаму каматните приходи претставуваат најзначајна компонента на бруто приходот на банките, како посебен индикатор кој заслужува внимание, е анализата на нето каматната маргина. Овој показател претставува однос меѓу нето каматниот приход и просечната актива¹⁴ и ја покажува способноста на активата на банката за генерирање на адекватен квантум на каматен приход кој ќе го апсорбира остварениот каматен расход на страната на пасивата. Основна претпоставка за генерирање на ниска каматна маргина, претставува неадекватно структурираната актива на банката, од аспект на поголемо учество на некаматоносна актива, и тоа пред сè, повисоко учество на нефункционалните кредити во банките во земјите во транзиција. Од доле прикажаниот табеларен преглед, може да се констатира дека банкарскиот систем на Република Македонија има најниска нето каматна маргина. Ако нето каматниот приход се корегира за расходите во врска со издвоената посебна резерва за потенцијални загуби, во тој случај овој показател за банкарскиот систем на Република Македонија добива негативен предзнак.

Табела бр.11. Нето каматна маргина (2000 година)*

Земја	%
Чешка	2.5
Естонија	4.7
Унгарија	3.9
Латвија	4
Полска	4
Словенија	4.5
Македонија	1.8

* исклучок во однос на податоците за 2000 година, е податокот за банкарскиот систем на Република Македонија кој е со состојба на 31.12.2001 година - извор: годишен извештај.

Извор на податок за останатите банкарски системи: (Ribnicar and Zajc)- Banking Sectors in the EU and Countries in transition – The Journal for Money and Banking “Bancni Vestnik.

¹⁴ Заради недостаток на податоци, за потребите на компаративната анализа, овој показател е пресметан како однос меѓу нето каматниот приход и вкупната актива искажани на ниво на банкарските системи.

Во продолжение следи анализа на неколку индикатори кои ја рефлектираат ефикасноста на банките во земјите во транзиција:

Табела бр.12.

Коефициенти за ефикасност на банките во земјите во транзиција со состојба на 31.12.2001 година

Земја	Број на вработени на 1 милион САД долари актива	Оперативни трошоци во однос на актива (%)	Учество на платите во активата (%)
Полска	1.37	3.04	1.60
Чешка	0.53	2.02	0.61
Унгарија	-	3.22	1.33
Словачка	1.11	2.36	-
Хрватска	-	2.69	-
Словенија	0.78	2.70	1.54
Бугарија	3.82	4.52	-
Естонија	-	2.32	0.97
Босна и Херцеговина	2.71	-	-
Македонија	2.78	3.34	1.86

Извор: годишни супервизорски извештаи

Во однос на оценките за идните перформанси на банките од аспект на нивната ефикасност и профитабилност во глобални рамки, издиференцирани се две стојалишта. Според првото стојалиште, треба да се очекува зголемување на ефикасноста на банките, пред се, како резултат на отпочнатите процеси на интернационализација и глобализација на банкарските системи, дерегулацијата и воведувањето на нови банкарски технологии. Наспроти ова, според второто стојалиште, не треба да се заборава на ефектот од конкуренцијата од страна на небанкарските финансиски институции и намалувањето на улогата на банките како монополски институции во понудата на банкарските услуги. Имено, ова може да резултира во намалувањето на каматните маргини и воопшто намалувањето на каматните и другите приходи на банките, што во крајна линија влијае врз намалувањето на профитабилноста и ефикасноста на банките. Сепак, без оглед на овие стојалишта, постои општ консензус, дека во иднина главниот предизвик на банките во глобални рамки ќе биде изнаоѓањето на алтернативи за намалувањето на неефикасноста на банките преку соодветна контрола на трошоците и воведувањето на нови финансиски производи, како генератор на нови извори на приходи.

Овие глобални трендови се повеќе се чувствуваат и во земјите во транзиција, и покрај тоа што генерално може да се заклучи дека досега банките во овие земји покажуваат многу помала ефикасност во споредба со банките од евро зоната и САД. За споредба, показателот за број на вработени во однос на 1 милион САД долари актива (покажува колку вработени учествуваат во создавањето на 1 милион САД долари) во банкарските системи на земјите во транзиција се движи од 0,5 (Чешка) до 3,8 (Бугарија). Во банкарските системи на земјите од евро зоната, овој показател по одделни земји претежно се движи околу 0,2 (исклучок е банкарскиот систем на Грција каде овој показател изнесувал 0,5)¹⁵. Меѓутоа, ограничувачка околност при

¹⁵ Податокот за банкарските системи од евро зоната е од 1998 година. Извор: OECD, Eurostat, централни банки.

анализата на овој показател е фактот што се занемарува видот на банкарските услуги кои се нудат од страна на банките (работа со население, работа со правни лица, просечниот износ на кредити и депозити и сл).

Втор показател за оценка на ефикасноста на банките е способноста за контрола на оперативните трошоци, квантифицирани во однос на активата на банките. Од табеларниот приказ може да се констатира дека највисоко учество на овие трошоци е забележано кај бугарските банки, додека најмало е учеството кај чешките банки. Во земјите од евро зоната просечното учество на оперативните трошоци во активата на банките изнесува околу 2%. Понатаму, анализата може да се ограничи само на висината на трошоците за плата и другите трошоци поврзани со вработените, како највисока компонента на оперативните трошоци. Додека кај банките од земјите евро зоната во текот на последните години е забележан тренд на намалување на овие трошоци, кај банките од земјите во транзиција сеуште постои обратен тренд. Просечното учество на овие трошоци во активите на банките од евро зоната се движи околу 1,0% (период 1993-2000). Од друга страна пак, во текот на истиот период, овие трошоци кај банките од земјите во транзиција бележат пораст и во 2000 година го достигнале нивото од околу 1,8% во однос на активата на банките. Врз основа на табеларниот приказ со состојба на 31.12.2001 година, може да се констатира дека трошоците за плати бележат највисоко учество во банките во Република Македонија, што претставува уште една потврда за нивната ниска ефикасност.

4.5. Структура на финансиските системи на земјите во транзиција и поставеноста на банкарската супервизија и односите со другите регулаторни тела

Во последниот дел од овој труд се дава краток осврт кон другите сегменти од финансискиот систем на поодделни земји во транзиција и односите и соработката на банкарската супервизија со останатите регулаторни тела во земјите. Всушност, основната интенција во овој дел, е да се истакнат разликите во нивото на комплексноста на структурата на финансиските системи на одделни земји од централна и источна Европа од една страна, наспроти нивото на развиеност на финансискиот систем на Република Македонија. За таа цел, во продолжение се дадени кратки табеларни прикази на видот и бројот на финансиските институции кои постојат во неколку земји, вклучително и во Република Македонија.

Чешка (2001 година)

р.б.	Вид на финансиска институција	Број
1	Банки	38
2	Кредитни унии	135
3	Осигурителни компании	43
4	Инвестициони компании и инвестициони фондови	161
5	Пензиски фондови	19
6	Финансиски лизинг компании	276

Словенија (2001 година)

р.б.	Вид на финансиска институција	Број
1	Банки	21
2	Штедни банки	3
3	Штедно кредитни институции	45
4	Инвестициони фирми и инвестициони компании	69
5	Менаџмент компании	20
6	Mutual funds	18
7	Осигурителни и реосигурителни компании	13

Унгарија (2001 година)

р.б.	Вид на финансиска институција	Број
1	Банки	42
2	Лизинг компании	26
3	Кредитни институции	38
4	Факторинг компании	46
5	Осигурителни компании	26
6	Пензиски фондови	22
7	Други финансиски компании	77

Македонија (2001 година)

р.б.	Вид на финансиска институција	Број
1	Банки	21
2	Штедилници	17
3	Брокерски куќи	10
4	Осигурителни компании	4

Бугарија (јуни 2001 година)

р.б.	Вид на финансиска институција	Број
1	Банки	34
2	Земјоделски кредитни унии	33
3	Институции за работа со хартии од вредност	69
4	Пензиски фондови	27
5	Колективна инвестициона шема и инвестициони фондови	3
6	Финансиски компании	42
7	Осигурителни компании	31

Извор: годишни супервизорски извештаи

Од табеларните прикази јасно може да се констатира разликата во нивото на развиеност на финансиските системи на одделните земји од централна и источна Европа, наспроти едноставната структура на финансискиот систем на Република Македонија. Формирањето на различните видови небанкарски финансиски

институции го зголемува нивото на финансиската интермедијација во националните економии на овие земји. Истовремено, со понудата на нови финансиски услуги се очекува и зголемувањето на ефикасноста на функционирањето на овие институции, што воедно позитивно се одразува врз степенот на покриеност со финансиски услуги, како и квалитетот на понудените услуги. Со креирањето на покомплексна структурата на финансиските системи на овие земји, се наметнува потребата и од нов пристап во спроведувањето на супервизорската функција, т.е. воведувањето на консолидирана супервизија. Имено, се поизразен е трендот на формирање на банкарски групи и финансиски холдинг компании, во чиј состав влегуваат различни видови на банкарски и небанкарски финансиски институции. Независното извршување на супервизорската функција од страна на одделните регулаторни тела (на пр. супервизија на пазарот на капитал, супервизија на осигурителни компании, супервизија на инвестициони и пензиски фондови, и секако супервизија на банките) во рамките на нивниот делокруг, многу често ја усложнува работата. Оттука, неопходен предуслов за ефикасно извршување на супервизијата на сите сегменти на финансискиот систем, претставува воспоставувањето на добра соработка меѓу одделните регулаторни тела, која пред се, се базира на размена на информации и извршување на заеднички супервизорски контроли, и секако донесување на соодветна регулатива за консолидирана супервизија.

Токму поради отежнувачките околности при извршувањето на супервизијата во услови на постоење на комплексни финансиски групации, во глобални рамки се поизразен е трендот на интеграција на поодделните регулаторни тела и формирањето на една единствена супервизорска агенција, одговорна за стабилноста и сигурноста на финансискиот систем во целина. Овие трендови се повеќе се чувствуваат и во рамките на финансиските системи на земјите во транзиција.

Во зависност од поставеноста на банкарската супервизија, анализираната група земји во транзиција може да се подели во две подгрупи, според тоа дали:

- банкарската супервизија се јавува како дел од централните банки; или
- банкарската супервизија претставува компонента на интегрираната финансиска супервизија.

Банкарската супервизија е организирана во рамките на централните банки во следните земји: Словачка, Полска, Литванија, Република Чешка, Бугарија, Република Хрватска, Република Словенија и Република Македонија. Банкарската супервизија во овие земји е поставена како посебен организационен дел во централната банка, во чиј состав најчесто влегуваат следните поодделни организациони единици: теренска супервизија, вонтеренска супервизија, оддел за унапредување на супервизијата (оддел за методологии), оддел за лицензирање и оддел за преземање на корективни мерки.

Наспроти гореспомнатите земји, во Латвија, Естонија и Унгарија неодамна беше воспоставена независна финансиска супервизорска агенција, која ги покрива сите сегменти на финансискиот систем.

5. Заклучок

Како што може да се забележи, реформата на банкарскиот систем, како клучна компонента на севкупните транзициони процеси во земјите од централна и југоисточна Европа, претставува долготраен и макотрпен процес исполнет со низа предизвици. Без оглед на разликите кои се воочливи во однос на нивото на успешноста на реформите во банкарските системи на поодделните земји, сепак, генерално може да се заклучи дека во текот на последната декада, сите овие земји покажуваат позитивни резултати од аспект на консолидацијата на нивните банкарски системи.

Во основа може да се издвојат три фази во спроведувањето на реформските процеси во банкарските системи на земјите во транзиција:

Иницијална фаза, која го опфаќа почетниот период од 90-тите години на минатиот век. Оваа фаза беше одбележана пред се, со креирањето на основната институционална и регулативна рамка во овие земји. Тоа беше период кога беа донесени основните системски закони со кои се дефинира улогата на централните банки, а пред се надлежностите на банкарската супервизија; беа донесени закони за банки со кои се регулира основањето на нови приватни комерцијалните банки; беа преземени мерки и активности за санирањето на постоечките државни банки; беа основани посебни државни агенции за наплата на лошите побарувања на банките и сл. Во повеќето земји овие мерки дадоа првични резултати, меѓутоа како последица на несинхронизираните активности, многу брзо се почувствуваа нови проблеми во банкарските системи.

Втората фаза, која го опфаќа периодот на средината на 90-тите години е означена со системски кризи во неколку земји во транзиција. Тоа, воглавно беше последица на незаокружениот процес на реструктуирање на постоечките државни банки, како и либералниот пристап кој се практикуваше при лиценцирање на нови приватни банки а кој за релативно краток период ги покажа негативните ефекти. Повеќе банки се соочија со длабока несолвентност и неликвидност, по што следеше одземање на нивните дозволи за работа и отворање на стечајни и ликвидациони постапки.

После овој период, регулаторните тела во повеќето земји пристапија кон јакнење на прудентните стандарди со кои се регулира основањето и работењето на банките. Со овие активности е всушност одбележана третата фаза, позната како **фаза на консолидација** која сеуште трае во овие земји. Ова фаза е одбележана со перманентно јакнење на супервизорската функција, консолидирање на банките преку ширање на обемот и видот на активностите, зголемувањето на конкуренцијата меѓу нив, развој на останатите сегменти на финансискиот систем на земјите и сл. Во повеќето земји во транзиција, оваа фаза значеше и отпочнување на активностите за нивни влез во Европската унија, во чии рамки посебно треба да се споменат процесите на хармонизација на националната легислатива со директивите на Европската унија, од доменот на банкарството и другите сегменти на финансискиот систем.

Меѓутоа, без оглед на постигнатите резултати, банкарските системи на овие земји, вклучително и на Република Македонија, и понатаму се соочуваат со низа предизвици, како што се:

- зголемување на нивната ефикасност преку целосно заокружување на оперативното реструктурирање, воведување на нови конкурентни финансиски услуги и нова информациона технологија;
- натамошно јакнење на прудентните стандарди, особено од аспект на зголемување на транспарентноста во работењето на банките и јакнење на системите на корпоративното управување;
- унапредување на регулативата со која ќе се постигне поголема ефикасност во реализацијата на обезбедувањето по одобрените кредити (хипотеки, заложни права), односно заштита на правата на доверителите;
- натамошна хармонизација на банкарската регулатива со Европските директиви од областа на банкарството, пред се во доменот на идентификување, мерење и контрола на другите видови на банкарски ризици, како што се пазарните ризици и оперативниот ризик; јакнење на процедурите и политиките за спречување на перење пари; зголемување на соработката меѓу домашните и странските регулаторни тела со цел ефикасно спроведување на супервизијата на домашните и меѓународни активните банки; и секако
- натамошни реформи на реалниот сектор, кои се комплементарни со степенот на успешноста на реформите во банкарскиот систем.

Користена литература:

1. Tang H., Zoli E., Klytchnikova I., (2000) "Banking Crisis in Transition Economies: Fiscal Costs and Related Issues" World Bank Policy Research Working Paper No 2484;
2. Bancni Vestnik, The Journal for Money and Banking (2002) "Banks in the Countries of Central and South-Eastern Europe"
3. Banking Structures, Supervisory Practices and the New Basel Accord (2001), Experts' Meeting, organized by the FSI and the Bank of Greece;
4. Reininger T., Schardax F., Summer M., (2001) "The Financial System in the Czech Republic, Hungary and Poland after a Decade of Transition, Discussion Paper !6/01 Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank;
5. Michael Borish and Company, Inc. for Barents Group of KPMG Consulting (2002) "Executive Summary", Conference on Financial Sector Intermediation and Risk Management.
6. Maletic C. (2002) Banking System of Croatia"-Conference on Financial Sector Intermediation and Risk Management, Zagreb, 26.02.-27.02.2002;
7. Annual Report 2001- Hungarian Financial Supervisory Authority;
8. Bank of Slovenia, Report on Supervision of Banking Operations in the Year 2000 and the First Half of 2001.
9. Information on Banking Sistem of the Federation of Bosnia and Herzegovina, as of December 31, 2001.
10. Annual Report 2001, Croatian National Bank.
11. Annual Report 2001, Bulgarian National Bank.
12. Annual Report 2001, Czech National Bank.
13. Eesti Pank Annual Report 2001.
14. National Bank of Poland, General Inspectorate of Banking Supervision, Summary Evaluation of the Financial Situation of Polish Banks 2001.
15. Banking Statistics Yearbook 2001, Bank of Lithuania.

16. BSCEE Review 2001, Group of Banking Supervisors from Central and Eastern Europe.
17. Annual Report 2001, Bank of Slovakia.
18. Годишен супервизорски извештај на НБРМ, 2001.

Емилија Нацевска
Директор
Дирекција за платен биланс

ДЕВИЗНИТЕ РЕЗЕРВИ И ДЕНАРОТ СИМБОЛИ НА ЈАКНЕЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА САМОСТОЈНОСТ

1. КАКО СЕ ОДВИВАШЕ ОСАМОСТОЈУВАЊЕТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Република Македонија својата независност ја прогласи на 8 септември 1991 година. Определувањето за независност беше неминовност заради започнатиот процес на распаѓање на поранешната СФР Југославија. Меѓутоа, практичната реализација на самостојноста се случи шест месеци подоцна т.е. на 26 април 1992 година, кога Република Македонија ја прогласи монетарната самостојност и воведо своја парична единица - денар.

Отпочнувањето на процесот на отцепување на републиките од федерацијата беше логична последица на неизвесноста што ја нудеше тогашниот Сојузен извршен совет, кој од последниот квартал на 1990 година веќе не беше во состојба да ги прибере даноците и царините од републиките во сојузниот буџет, а Народната банка на Југославија не можеше да се справи со монетарните упади. Југословенската држава веќе беше длабоко навлезена во економска, социјална и политичка криза.

На случувањата во 1990 година, им претходеа низа неизвесни политички и економски настани во осумдесеттите години. Скромните резултати на обидите за економски реформи, кои не беа следени со соодветни политички реформи, само ја зголемуваа неконзистентноста помеѓу стопанскиот и политичкиот систем и ја наметнаа потребата од редефинирање на социјализмот. Овој процес го започна Сојузниот извршен совет во 1988 година со т.н. нова реформа која се базираше на напуштање на несопственичката филозофија на општествената сопственост, како главна причина за економските проблеми. Така, со новиот закон за претпријатија во декември 1988 година, за прв пат основниот темел на социјализмот “самоуправувањето”, формално се замени со “сопственост на капиталот”. Една година подоцна, во декември 1989 година, Сојузниот извршен совет усвои антиинфлациона програма која требаше да стави крај на инфлаторната спирала преку фискалното преоптоварување, фиксен курс, рестриктивна монетарна политика и замрзнување на платите. Иако првите резултати во стопанството и стапката на инфлација беа задоволителни, селективното кредитирање со примарни пари и слабата контрола на платите повторно ја подигнаа инфлацијата. Политиката на фиксен режим на курсот, во вакви услови, доведе до топење на девизните резерви и губење на довербата на населението, што имаше за последица масовно подигање на девизните заштеди. Бидејќи девизните штедни влогови, со цел обезбедување на банките од високите курсни разлики, според тогашниот систем беа депонирани во Народната банка на Југославија и беа составен дел на девизните резерви, не можеа редовно да се сервисираат. На овој начин израсна категоријата на таканаречени “замрзнати девизни депозити на граѓаните”, како јавен долг на државата која се распаѓаше и сериозен проблем за новонастанатите самостојни држави.

2. ИСТОРИСКИ ПРЕДИЗВИК

Наследените неповолни економски и политички состојби од поранешната заедница, обременети со појавата на непостоење сопствени државни девизни резерви и висок долг спрема странските кредитори, претставуваа неповолна појдовна основа за плодна економска политика и голем товар за новата самостојна македонска влада и независната централна банка - Народна банка на Република Македонија.

Меѓутоа, историската одлука за самостојна и независна држава на македонскиот народ веќе беше донесена, заради што и економистите во државата мораа да се соочат со предизвикот на економското осамостојување и воведување на сопствен монетарен систем, независно од тоа колку почетните услови беа поволни.

За таа цел, Собранието на Република Македонија, на 26 април 1992 година, донесе повеќе значајни законски акти со кои и формално ја потврди економската независност, како што се: Законот за Народна банка на Република Македонија, Законот за паричната единица и Законот за употреба на паричната единица. Исто така, Собранието на оваа седница ја усвои и првата антиинфлациона програма на Владата на самостојна Република Македонија, која своите поставки ги имаше во фиксен курс на денарот како номинално сидро поддржан со рестриktivна монетарна политика, рамнотежен буџет и контрола на платите и цените на одредени стратегиски производи. Мерките на економската политика од надворешниот сектор беа дефинирани со Одлуката за девизната политика и проекцијата на платниот биланс за 1992 година. Сите овие прописи беа објавени во Службен весник на Република Македонија бр.26/92.

Замената на југословенските динари со новите денари се изврши во сооднос 1:1 и многу брзо, од 27 до 30 април 1992 година. Причините за ваквата замена покрај од техничка беа и од економска природа. Основно од економските причини беше во услови на висока инфлација да не се дозволи обезвреднување на вредноста на финансиските средства.

Курсот на новата национална валута се утврди на ниво од 360 денари за една германска марка и едновременно претставуваше девалвација од 80% во однос на динарот во моментот на замената. Ако се земе во предвид дека во периодот од 1990 година до монетарното осамостојување на Република Македонија вредноста на динарот реално беше обезвреднета¹⁶, со ваквата девалвација ценовната конкурентност на денарот не само што се постави на нивото од 1989 година, туку беше за 60% на повисоко ниво. Со ова, првата македонска влада очекуваше позитивни ефекти врз платниот биланс на земјата, а бидејќи тоа едновременно значеше и приближување до курсот на црниот пазар, се очекуваше и негово елиминирање.

Меѓутоа, позитивните ефекти од оваа политика траеа многу кратко, бидејќи за само еден месец и половина, заради недисциплината во политиката на контрола на платите, црниот курс повторно се оддалечи од официјалниот курс на денарот и повторно започна инфлационата спирала. Нова корекција на курсот се изврши дури

¹⁶ Сојузниот извршен совет во овој период водеше политика на фиксен курс што доведе до опаѓање на реалната вредност на динарот во однос на нивото од декември 1989 година, кога за последен пат се изврши негово усогласување со движењата на цените на домашниот и странскиот пазар

во октомври, при што се напушти системот на врзување за германската марка и се премина кон врзување за кошницата од седум најтрговани конвертибилни валути, а едновременно се изврши и девалвација од околу 70%. Меѓутоа, официјалниот курс на денарот, ниту со оваа девалвација како ни со наредната од 30% во декември истата година, не се доближи до црниот курс и не се постигна негово елиминирање како што се очекуваше. Резултатот од политиката на фиксен курс беше појавата на паралелни курсеви или т.н. штицување на девизните права помеѓу правните субјекти на официјалниот пазар, како и појавата на црн девизен пазар по улиците низ државата каде покрај потребите на населението почнуваа да се задоволуваат и потребите на правните лица.

Неуспехот на првата антиинфлациона програма на Владата, покрај на недисциплината во фискалната политика, во голема мерка се должеше на несозреаните услови во тоа време за воведување на фиксен курс. Најпрво, централната банка во тоа време немаше сопствени девизни резерви со кои би го бранела курсот, а немаше ни странска финансиска помош со која би се поддржале состојбите во платниот биланс. Во тоа време Република Македонија, иако се појави како нова независна и монетарно самостојна држава на светската карта, не го привлече веднаш вниманието на развиените земји чиј интерес беше свртен кон државите кои настанаа со распаѓањето на поранешниот северо-источен блок и воените состојби во останатите републики од поранешната СФРЈ. Исто така, новата централна банка не беше целосно ослободена од старите навик, како што беа селективните кредити во земјоделството, заради што не можеше целосно да води независна монетарна политика.

Со мерките на оваа антиинфлациона програма, македонската влада имаше амбиции едновременно, покрај одржувањето на фиксен девизен курс, да акумулира и девизни резерви. Ова се темелеше на стимулативно утврденото ниво на девизниот курс на денарот за обезбедување на вишок на девизни средства во платниот биланс, очекувајќи висока фискална дисциплина и рестриктивна монетарно - кредитна политика. Имајќи го во предвид неуспехот на оваа програма како и брзото губење на конкурентската предност на курсот на денарот, акумулацијата на првите средства во официјалните девизни резерви на Република Македонија во износ од 59,8 милиони САД долари во месеците од осамостојувањето до крајот на годината претставува една од позитивните придобивки на новата самостојна централна банка, независно што беше резултат на административни мерки. Имено, основен извор за пополнување на девизните резерви беше задолжителното издвојување на 30% од девизниот прилив на македонските извозници, од кои 12% беа за пополнување на постојаните девизни резерви, а 18% за девизни резерви со кои централната банка можеше да интервенира на пазарот во функција на задоволување на побарувачката за девизи и одржување на курсот. Исто така, со Одлука на Советот на Народна Банка на Република Македонија и менувачкото работење се стави директно во функција на пополнување на девизните резерви.

3. НОВА РЕФОРМА И УСПЕШНО ИНТЕГРИРАЊЕ ВО МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРОЦЕСИ

Неуспехот на Владата во соборувањето на инфлацијата со формална макроекономска стабилизациона програма, преку утврдување на девизниот курс

како номинално сидро и инструмент за финансиско дисциплинирање, ја наметна потребата од преиспитување на ваквата политика. Народна банка на Република Македонија се залагаше за воведување на нов концепт во девизниот систем според кој економската политика не би имала формална стабилизациона програма, туку би се потпирала врз постепеното воведување на пазарните законитости, а државата би имала само индиректна улога во реструктурирање на стопанството. Главниот механизам на таквата определба беше воведувањето на врамнотежен флукуирачки курс на денарот, рестриктивна и контролирана државна потрошувачка како и стимулирање на странските директни инвестиции. Ваквиот предлог беше поддржан од Владата, а неговата практична реализација започна во мај 1993 година кога беа донесени новиот Закон за девизно работење како и низа оперативни одлуки.

Девизниот пазар се организира во рамките на секоја банка овластена за платен промет со странство, каде слободно се среќаваа понудата и побарувачката за девизи на правните лица меѓу себе, на правните лица и банките, како и на банките меѓу себе. Народна банка на Република Македонија, како централна банка, на девизниот пазар ја започна својата интервенциона улога во функција на задоволување на побарувачката и откуп на вишокот на девизни средства, со цел одржување на реалното ниво на девизниот курс. Притоа, многу храбро беа подобрени и условите за располагање со девизниот прилив од страна на производителите на стоки и услуги: се укинаа задолжителните 30% од девизниот прилив на извозниците на стоки и услуги за пополнување на девизните резерви и наместо продажба во рок од 48 часа, им се овозможи со овој девизен прилив да располагаат во вид на депозит до 90 дена, да го употребат за свои плаќања или да го продадат по пазарна цена на девизниот пазар. Со цел обезбедување на ликвидноста во плаќањата спрема странство и сезонско усогласување на понудата и побарувачката за девизи, инструментариумот на девизниот минимум и максимум на банките беше ставен во функција на пополнување на девизните резерви.

Менувачкиот пазар за прв пат се легализира, при што Народна банка, заради пазарно приближување на црниот курс до официјалниот и негово елиминирање, овозможи менувачите, покрај во свое име и за своја сметка, да работат и за нејзина сметка. Со вака откупените средства, активно и значително се пополнуваа девизните резерви на државата. Акумулацијата на нови девизни средства во резервите врз основа на откупот од менувачкиот пазар, во овој период, претставуваше 1/4 од вкупната акумулација.

Реформите во девизниот систем се поклопија и со потребата од замена на боновите со вистински пари, чија изработка беше при крај. Значителното намалување на стапката на инфлација и падот на номиналната вредност на боновите, ја наметнаа и потребата од деноминација на денарот при замената, за која Владата и Народна банка беа едногласни и се изврши во сооднос 100:1.

Ефектите кои набргу следеа, потврдуваат дека определбата за реформа беше правилна. Одржувајќи го постигнатото ниво на ценовна конкурентност на денарот на странскиот пазар, во платниот биланс се остварија позитивни резултати што овозможи и дополнителна акумулација на девизни средства во официјалните резерви и нивно подигнување на ниво од 1,2 месечна покриеност на увозот на стоки и услуги. Стапката на инфлација беше намалена за 6 пати, иако сеуште беше троцифрена и на доста високо ниво. Политиката на флукуирачки курс и организираното работење

на менувачкиот пазар даде позитивни ефекти и во конечното приближување на црниот до официјалниот курс и негово елиминирање. Само еден месец од започнувањето на реформите, отстапувањето помеѓу курсевите од околу 50% и повеќе во месеците пред реформите, се сведе на 2%, а оваа разлика во текот на 1993 година и наредните години скоро во целост се елиминира.

Она што е особено важно да се спомене за овој период е успешното спроведување на реформите во услови кога Република Македонија сеуште ја немаше добиено потребната финансиска поддршка од мултилатералните и билатералните кредитори и донатори. За обезбедување на нова финансиска поддршка беше потребно, најпрво, да се регулираат сите претходно достасани неплатени обврски и да се добие поддршката од Меѓународниот Монетарен Фонд за макроекономската програмата и реформите на Владата. Со цел да се обезбеди поволна клима, Република Македонија на 21 април 1993 година, но со важност од 14.12.1992 година, формално правно го потврди членството во Меѓународниот Монетарен Фонд, на 13 април 1993 година стана членка на здруженијата на Светската Банка (ИБРД, ИДА и ИФЦ) и на 28 јуни 1994 година членка на МИГА. Како прифатена членка на ММФ, во август 1993 година ги започна и првите консултации по членот IV од Статутот на ММФ¹⁷, а ја договори и доби и првата техничка помош од оваа институција. Исто така, ги започна преговорите за отплата на постоечките и користење на нови поволни концесионални кредити од Светската Банка и другите мултилатерални кредитори, како и преговорите за репрограмирање на обврските спрема билатералните кредитори (Париски клуб) и комерцијалните банки кредитори (Лондонски клуб).

Како резултат на првите консултации по членот IV и потребата од поддршка на програмата за понатамошно намалување на инфлацијата и структурните реформи во земјата, во март 1994 година Република Македонија го склучи и првиот аранжман со ММФ т.н. СТФ. Примарна цел на вака договорената програма беше соборување на стапката на инфлација како основен предуслов за долгорочен развој, при што беше договорено редовно месечно ценовно прилагодување на курсот со остварениот пораст на цените, но сепак во согласност со утврдената монетарна политика. Со договорената макроекономска рамка за прв пат и буџетскиот дефицит се постави на таргетирано ниво од општествениот производ, воедно обезбедувајќи реални извори за неговото финансирање.

Позитивните ефекти од конзистентната макроекономска политика, следена во сите сфери од будното око на ММФ, беа: а) конечното симнување на инфлацијата на едноцифрено месечно ниво од 2% во март 1994 година во однос на 22% во јануари истата година, или на годишно двоцифрено ниво од 55% во 1994 година во однос на 229% во 1993 година и б) стабилен номинален девизен курс.

Единствената слабост на вака утврдената рамка беше несоодветното вклопување на економските индикатори од месеците пред склучувањето на СТФ аранжманот, кои се карактеризираа со висок пораст на цените и селективна интервенциона политика на НБРМ на девизниот пазар само за увоз на нафтени деривати и жито, чија последица беше губење на дел од добро одржуваната извозна

¹⁷ Според членот IV од Статутот на ММФ, секоја земја членка се обврзува да спроведува макроекономска програма со која ќе обезбеди стабилни девизни курсеви на националната валута во функција на добар економски раст и меѓународна размена на стоки, услуги и капитал.

конкурентност во изминатата година. Надоместувањето на изгубената ценовна конкурентност, на што укажуваше континуираната состојба на висок дефицит во тековната сметка на платниот биланс, се изврши во јули 1997 година со корекција на курсот на денарот преку еднократна девалвација од 16% .

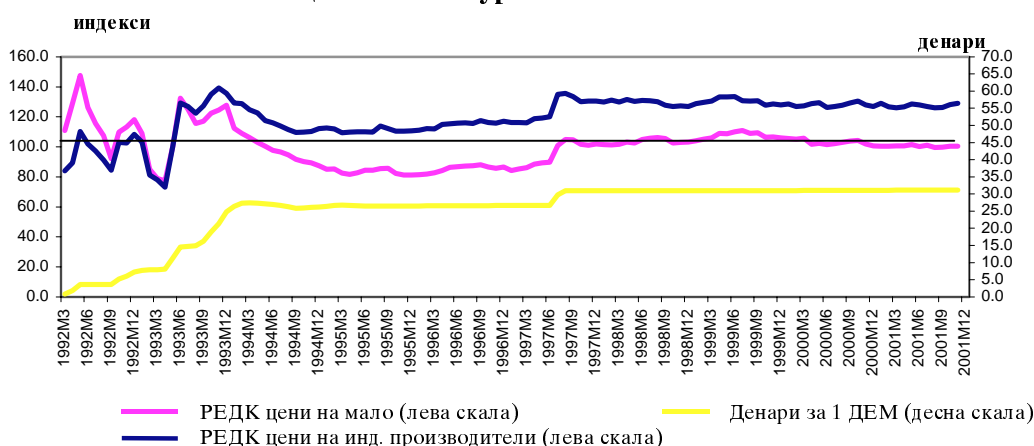
Макроекономската рамка на Владата поддржана од ММФ значеше плодно тло за активно отпочнување и на процесот на нормализирање на односите со мултилатералните кредитори преку редовна отплата на довтасаните неплатени обврски или репрограм со едновремено користење на нови концесионални заеми и кредити, како и за отпочнување на процесот на активна меѓународна поддршка преку директни билатерални и мултилатерални донации.

Успешната соработка на земјата со ММФ¹⁸ продолжи и трае скоро во целиот период по нејзиното започнување, при што успешно реализираната цел: ниски и стабилни цени и стабилен номинален девизен курс на домашната валута и

		¹⁸ Користени средства и склучени аранжмани со ММФ:	
		Одобрен износ:	
1994	Одобрен на: STF Sustemic Transformation Facility Кредит за трансформација на системот реализиран во целост во две транши	24,8 мил. СДР	Март,
	Stand-By Credit Кредит за поддршка и одржување на постигнатата макроекономската стабилност реализиран во целост 05/05/1995	22,3 мил. СДР	
	ESAF Enhanced Structural Adjustment Facility Тригодишен аранжман за понатамошни структурни прилагодувања реализирани 27,28 мил. СДР, понатамошното користење е прекинато заради косовската криза 14/04/1997	54,56 мил. СДР	
	CCFF Compensatory and Contingency Financing Facility Еднократен финансиски кредит за надоместување на последниците од косовската криза 05/08/1999	13,78 мил. СДР	
	EFF Extended Fund Facility Тригодишен аранжман како заем за надминување на структурните прилагодувања реализирани 1,1 мил. СДР, понатамошното користење е прекинато заради кризата во Р Македонија 29/11/2000	24,10 мил. СДР	
	PRGF Poverty Reduction and Growth Facility Тригодишен аранжман како заем за надминување на Сиромаштијата и олеснување на развојот реализирани 1,7 мил. СДР, понатамошното користење е прекинато заради кризата во Р Македонија 15/12/2000	10,30 мил. СДР	

одржување на неговата реална вредност, со право се гордост на Народната банка на Република Македонија. Нивото на конкурентноста на девизниот курс, иако поставен како номинално сидро и фиксиран за германската марка, успеа да се одржи на нивото од мај 1993 година кога за прв пат почна слободно да се формира на девизниот пазар бидејќи стапката на инфлација беше одржувана на ниско ниво, дури и под нивото на развиените земји. Народна банка, иако стално повикувана и критикувана да изврши “девалвација“ на денарот, се однесуваше разумно вршејќи редовни интервенции на девизниот пазар кога тоа беше потребно.

Ценовна конкурентност на извозот

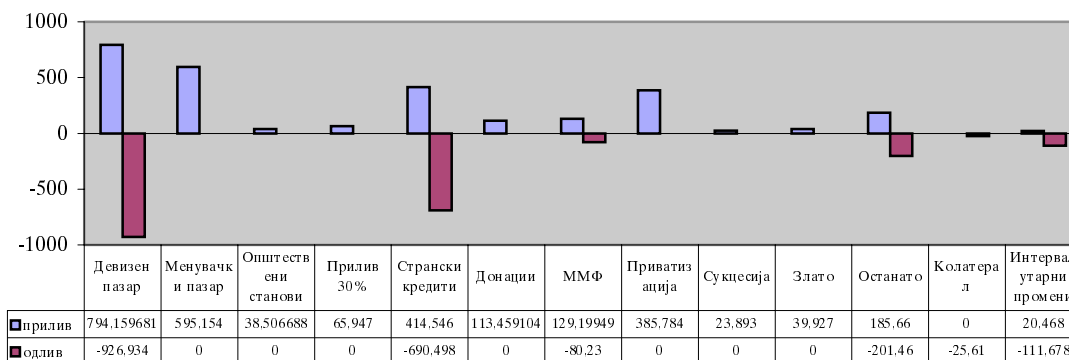

Индекс над 100 = подобрување на ценовната конкурентност на извозот
 Индекс под 100 = влошување на ценовната конкурентност на извозот

Девизните резерви, од почетното доста ниско ниво кое не обезбедуваше ниту едномесечна покриеност на увозот на стоки и услуги, постепено се изградуваа за да по десет години го достигнат нивото од 5 месечна покриеност. Нивната акумулација во почетните години, покрај на задолжителното издвојување од 30% од девизниот прилив на извозниците, се должеше и на приливот на ефектива од менувачкиот пазар и од продажбата на општествените станови на граѓаните за ефектива. Подоцна, нова акумулација беше овозможена и со донациите од меѓународната заедница за поддршка на платниот биланс како и со новата кредитна експанзија од мултилатералните и билатералните кредитори за заживување на економијата. Во 1999 година, кога за прв пат се остварени позитивни платно-билансни резултати, остварен е и висок нето прилив од девизниот пазар. Висок прилив во девизните резерви е остварен и од приватизацијата и продажбата на државниот капитал во поголемите стратешки фирми (како што се: рафинеријата ОКТА, Стопанска банка, Македонски телеком и др.). Едновремено, од девизните резерви по регулирањето и отплатата на довтасаните неплатени обврски спрема кредиторите, редовно се сервисира јавниот долг на државата.

Структура на приливот и одливот во девизните резерви

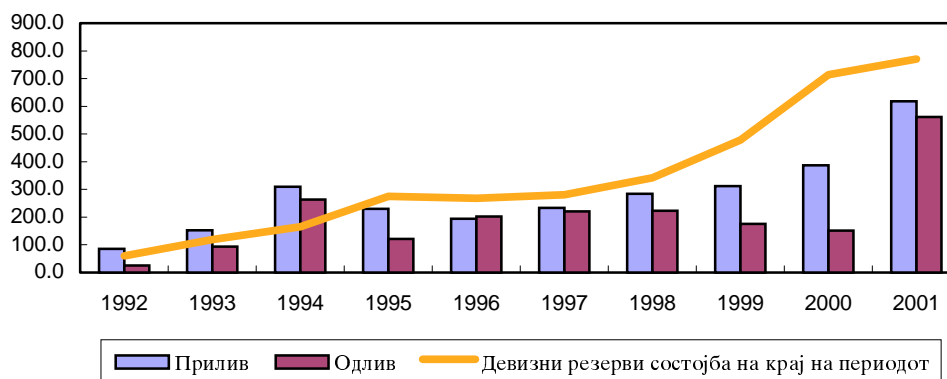
во мил. долари

период 1992-2001

Движење на девизните резерви на Република Македонија

во мил. долари

Наместо заклучок

Карактеристиките на периодот во кој Република Македонија успеа да ја постигне и одржи макроекономската стабилност, како и да акумулира задоволително ниво на девизни резерви, уште повеќе ја верифицираат успешноста на монетарната политика и нејзината конзистентност со фискалната политика. Имено, македонската економија, заради политичко безбедносната нестабилност на регионот, во изминатите години постојано се соочуваше со разни шокови, како што се:

- воените дејствија во државите кои настанаа со распаѓањето на поранешната СФРЈ заради политиката на тогашниот режим на новата југословенска држава Сојузна Република Југославија како и разните меѓународни санкции и блокади кон оваа соседна држава (периодот од 1 јуни 1992 година до 30 ноември 1995 година);

- двегодишното ембарго од соседна Грција кон новата македонска држава, во форма на комплетна економска и политичка блокада, заради проблемот со името (од февруари 1994 година до ноември 1995 година);
- Косовската криза во 1999 година и превземените мерки од страна на САД за промена на режимот на СРЈ;
- и последната и најтешка политичка и безбедносна криза, која се случи на територијата на нашата земја.

Ваквите настани доведуваат до чести, неочекувани па заради тоа и непредвидливи состојби на високи приливи или одливи во платниот биланс на Република Македонија, со кои цврстата монетарна политика поддржана од фискалната политика успеа успешно да се справи. Токму заради тоа, успехот на долгогодишната и конзистентна монетарна и фискална политика, денес се огледа и во високото ниво на девизните резерви, кои заедно со постигнатата стабилност на денарот, претставуваат статусен симбол на Република Македонија.

Литература:

1. Годишни извештаи на Народна Банка на Република Македонија - разни изданија;
2. Билтени на Народна Банка на Република Македонија - разни изданија